

***Terra sigillata* itàlica i sud-gàl·lica.**

L'exemple d'un conjunt ceràmic de l'àrea suburbana d'Empúries.

UNIVERSITAT DE GIRONA

2017

Jaume Puigredon Boixadera

Facultat de Lletres. Història

Codirecció: Josep Maria Nolla Brufau

Joaquim Tremoleda Trilla

Agraïments

En primer lloc m'agradaria agrair als doctors Josep Mª Nolla i Joaquim Tremoleda, com a tutors d'aquest treball, la seva dedicació, entrega, esforç i passió mostrada des del principi, sempre atents als problemes i que han posat les eines necessàries perquè sigui un èxit. Sense el seu suport no hauria estat possible.

Al doctor Pere Castanyer, donar-li les gràcies pel seu suport i ajuda incondicional, qui juntament amb Joaquim Tremoleda m'han ajudat i dels que cada dia aprenc més. A la directora del MAC- Empúries, Marta Santos per l'oportunitat i la confiança i també agrair el suport i ajuda de la conservadora, Elisa Hernández Pastor per la seva ajuda en el moment d'inventariar i en l'orientació bibliogràfica, de la biblioteca del museu.

A Corinne Sánchez i al seu equip per descobrir-me l'estima per la *sigillata* a les excavacions de Port-la Nautique. Agrair a la doctorant Josefina Simón, els coneixements que m'ha tramès i la seva ajuda en la digitalització de les peces i la bibliografia.

A la meua família i al meu gran amic, David Cuña, company d'excavacions al llarg d'aquets anys, des de l'inci vaig comptar amb el seu suport i ajuda en aquesta aventura. Per últim però no menys important Arnau i Clàudia.

Índex

1.Introducció.....	4
2. Metodologia.....	6
3. <i>Terra sigillata</i>	7
3.1 La tècnica.....	9
3.2 <i>Terra sigillata</i> Itàlica (TSI)	13
3.2.1 Història de la recerca	13
3.2.2 Centres de producció.....	14
3.2.3 Les fases productives	21
3.2.4 Les formes	22
3.2.5 Els sigilla.....	30
3.2.6 Difusió.....	31
3.3 <i>Terra sigillata</i> sud-gàl·lica (TSG).....	33
3.3.1 Història de la recerca	33
3.3.2 Origen i context històric	35
3.3.3 Centres de producció.....	35
3.3.4 Les fases productives	39
3.3.5 Les formes	40
3.3.6 Els sigilla	52
3.3.7 Difusió.....	53
4. La terra sigillata d'Empúries	55
4.1 Situació geogràfica.....	55
4.2 La intervenció de l'àrea suburbana	56
4.3 Els materials.....	59
4.3.1 UE 213.....	59
4.3.2 UE 214.....	61
4.3.3 UE 216 I 217.....	64
5.Conclusions.....	70
6.Bibliografia.....	73
Planimetria	78
Annexos	82

1.Introducció

El present treball s'ha plantejat com una visió global i general de la *terra sigillata* fent especial esment a les produccions itàliques i sud-gàl·liques, analitzades detalladament i exemplificades a partir d'uns materials fruit d'una intervenció recent a Empúries.

És per això que s'ha estructurat a partir de tres blocs fonamentals que intenten conjurar les tres realitats. En primer lloc es parla de forma breu i acurada dels precedents, orígens i quin tipus de *sigillata* podem trobar, i com la competència en si mateixa li acabarà comportant el control absolut de la mediterrània.

Són sempre productes secundaris al comerç marítim, per no dir residuals. Sempre ocupant espais de segon ordre dins les bodegues dels grans vaixells i per tant comentaris que el feien més rendible i permetien assegurar un major benefici sense major risc.

El següent apartat està dedicat analitzar com es produïa la *sigillatae*, sempre present que es tracta d'una producció seriada i a motlle. Amb l'objectiu de conèixer aspectes com es la situació dels tallers, les matèries primeres, la composició del desgreixant i el vernís, la tecnologia emprada i els canvis en la cocció, l'envernissat, decoració i com una vegada el producte era distribuït.

A partir d'aquests aspectes més genèrics el segon bloc està dedicat a l'anàlisi específic de la producció itàlica i sud-gàl·lica, en aquest cas es repassa no només l'origen i contextualització històrica sinó que es parla de com va esdevenir una disciplina científica i els estudis realitzats des del s.XIX fins a l'actualitat.

També es tracta la localització productiva d'aquests productes com a partir d'uns petits nuclis originaris, a poc a poc i gràcies a l'acollida del mercat es van expandint més enllà de la pàtria originària dels romans. Cadascun d'aquests tallers amb les seves fórmules i modes propis de l'estàndard itàlic que es trencarà amb el sorgiment de la *terra sigillata* sud-gàl·lica.

Una unitat que a poc a poc es va disgregant d'èpoques i etapes fluctuants d'inicis complexos amb qualitats relativament baixes però que les diferents innovacions permeten majors resultats i èpoques d'auge que acaben en la progressiva decadència, extinció i la substitució per altres productes.

Posteriorment es tracten els aspectes tipològics de cadascuna d'elles, que era fonamentalment servei de taula compost per plats, copes i bols. Tot plegat es fa mitjançant les últimes innovacions en aquest camp que han tingut molta acceptació en el si de la comunitat científica.

Un altre aspecte analitzat ha estat el concepte dels *sigilla*, a partir de l'exposició del seu origen, significat i varietat a més a més de les successives evolucions i tipus a l'hora de realitzar-los. Per tancar aquest segon bloc s'explica els circuits i les principals destinacions que traspassen els límits de la romanitat.

Finalment en un tercer bloc, es posa de relleu tots els coneixements obtinguts i posats a la pràctica mitjançant l'estudi acurat i detallat de les restes materials procedents del conjunt monumental d'Empúries. Més concretament de la intervenció realitzada l'any 2010, detallada a l'interior del treball. I no només això sinó que es realitza una proposta cronològica, que caldrà ser revisada una vegada es realitzi l'estudi complet dels estrats.

2. Metodologia

El treball esta format per dues fonts, les bibliogràfiques i les arqueològiques. I s'articula en dos blocs, intentant conjuntar ambdues realitats, a través d'un exercici teòric i l'altre pràctic de classificació i dibuix arqueològic amb el suport i complicitat del Dr. Joaquim Tremoleda Trilla, conservador i arqueòleg del Museu de Catalunya – Empúries.

La primera part ha estat un treball de recerca de bibliografia especialitzada. En la mesura del possible s'ha intentat utilitzar obres el més actuals possible tot i que se n'han fet servir algunes de clàssiques, no superades, i que cal utilitzar. Tot el conjunt bibliogràfic és detalla i s'especifica a la bibliografia final.

Com s'ha esmentat, s'ha realitzat un exercici pràctic per mostrar el coneixement adquirits que ha requerit tot un seguit de tasques de classificació, dibuix i distribució en làmines un conjunt ceràmic trobat en un edifici de l'àrea suburbana d'Empúries com a conseqüència de l'excavació realitzada en el marc de la construcció del centre recepció de visitants, l'any 2010, coordinada per J. Tremoleda Trilla i Paula Santamaria de l'empresa d'arqueologia Arqueolític.

El material ha permès obtenir una visió més concreta i real de les produccions de *sigillata* aretina i sud-gàl·lica, facilitant-ne el coneixement i l'aprenentatge.

A més, s'ha utilitzat documentació arqueològica. La primera font utilitzada han estat els inventaris que han permès la selecció dels estrats objecte d'aquest estudi. També s'ha fet ús de plantes i seccions conjuntament amb la consulta de la memòria de la intervenció que ha permès un millor coneixement del context arqueològic.

Les peces han estat escollides del sector 200 i les UE 213,214,216, 217 de l'excavació. A l'apartat quatre, referent a l'exercici pràctic, es detallarà adequadament la seva naturalesa i relació amb el conjunt de l'excavació. La informació ha estat extreta la memòria de la intervenció.

3. *Terra sigillata*

La civilització grega i romana van fabricar ceràmiques fines d'alta qualitat destinades a cobrir les demandes del mercat i el servei de taula. Les diferents produccions eren estandarditzades, recollien l'herència cultural i tecnològica arrelada a la societat. El descobriment d'innovacions tècniques o el simple canvi de gust modificà les formes i decoracions (Fernández Ochoa, 2015).

Una de les primeres va ser de tradició grega, la ceràmica àtica¹, hegemònica a la Mediterrània, entorn del 530 aC substituï les figures negres per les figures roges. Al segle III aC, la ceràmica campaniana de tradició etrusca, es convertí en hegemònica i dominà la mediterrània central i occidental. Era produïda a Etrúria, al golf de Nàpols i, més tardanament, a Sicília.

A mitjan segle I aC s'adoptà una nova forma de cocció, que tingué com a resultat l'obtenció d'un color marró vermellós molt brillant, d'acord amb els nous gustos que desplaçaren les produccions de vernís negre, conegudes com a prearetines, tècnicament imperfectes i decorades amb rosetes de tradició campaniana.

La producció de vernís vermell típicament romana és coneguda com a *terra sigillata*² o *samnian ware*, fetes en motlle imitant les decoracions de la vaixel·la de plata, símbol de prestigi de l'elit romana. Per contra, les classes popular s'hagueren de conformar amb "la imitació" (Montesinos i Martínez, 2004).

Es convertí en la ceràmica característica d'època imperial i tingué el seu esplendor en època d'August i s'expandí al llarg i ample de l'imperi amb produccions a la península Itàlica, la Gàl·lia, Hispània i al nord d'Àfrica.

L'objectiu del present treball serà l'estudi de les produccions itàliques i sud-gàl·liques que seran tractades independentment. Aquest epígraf tractarà exclusivament la *sigillata* hispànica i nord-africana, breument a continuació.

Des del segle I dC, en ple domini de productes sud-gàl·lics entraren al circuit productes coneguts com a *sigillata* Hispànica³ que comprèn les produccions de vernís roig de la península Ibèrica i perdurà fins al segle IV dC.

¹ Ceràmica de vernís negre produïda a l'Àtica (Atenes), tindria el seu origen en l'estil geomètric i la seva màxima esplendor al s.VI-V aC en els moments de domini polític i cultural d'Atenes que inundà la mediterrània.

² Terme adoptat pels erudits moderns per referir-se als vasos decorats a motlle amb figures en relleu o bé duen inscrit el nom del ceramista (*sigilla*), aquest terme no el trobem a les fonts clàssiques i probablement hauria estat utilitzat per F.Rossi al segle XVIII.

³ Per aprofundir més consultar: Mezquiriz, 1962.

Feta d'argila calcària i d'un vernís vermellós de diferents tonalitats (brillant, homogeni i adherent). En un primer moments són imitacions contemporànies de *sigillata* itàlica i sud-gàl·lica, a causa de les demandes del mercat i les necessitats militars de les legions del nord d'Hispània (Roca Roumens, 2005).

El mercat devia ser suficientment ampli per costejar la inversió en equipament i recursos. Els tallers se solien ubicar prop de la demanda, on hi hagués argila, aigua i combustible suficient. Trobem dos grans centres industrials Villares de Andújar (Jaén) i *Tritinium Magnum* (La Rioja), compresos entre s.I-IV dC, produïen sobretot plats, vasos, copes i bols.

Respecte a les *figilinae*⁴ d'àmbit regional i comarcal, d'una durada aproximada d'un segle trobem: el Burgo de Osma (Soria) i Brochales (Terol) conjuntament amb uns tallers d'influència més reduïda: Abella, Lleida, Mont-roig (Tarragona), La Salut (Sabadell) i Ermedàs⁵. Finalment hi ha tallers de difusió incerta: Talavera de la Reina (Toledo) i Villarroya de la Sierra (Saragossa), dels que en tenim poca informació.

A finals del segle I dC, el mercat canvià i els productes nord-africans inundaren el mediterrani, amb ceràmica de cuina i *sigillata* africana o *African Red Slip Ware*⁶. Es tracta d'una ceràmica de vernís ataronjat o vermell-ataronjat, produïda a l'Àfrica Proconsular i Mauritània des del segle I dC al VII dC.

Els experts han diferenciat tres tipus de produccions. La producció "A" de finals de segle I al III dC, té dues fases productives, la primera es caracteritza per un vernís ataronjat, brillant i fi, diferent d'una segona fase que és menys fi i brillant amb decoracions geomètriques i vegetals, imitant les formes clàssiques.

La "C" produïda entre 220-500 dC a l'àrea de Tunis té cinc fases productives i estava destinades preferentment al mercat intern. Va decorada amb rodeta i estampetes a més de motius vegetals, produí principalment bols i plats.

La "D" és la més tardana, cronològicament s'estén del segle IV al VII dC, produïda a Cartago, coneixem alguns tallers de la vall del Medjara: Oudna

⁴ Centres secundaris o "sucursals".

⁵ Situat dins el terme municipal de Cornellà del Terri (Girona), és objecte d'estudi continuat des de 1999 per J. Tremoleda i P. Castanyer, membres del Grup de recerca del Pla de l'Estany. On es produïa *sigillata* hispànica, parets fines, ceràmica comuna i de cuina, àmfores i material constructiu; que hauria funcionat de mitjans s.I a finals del II d.C i abastiria les viles Vilauba i l'entorn a més d'algunes ciutats properes com *Gerunda*.

⁶ Per aprofundir consultar: Hayes, 1972 .

(*Uthica*). El vernís és espès a la part interna i manca, sovint, a l'exterior. Produïen principalment plats, poden estar decorats amb estampilles a la vora i també al fons (Hayes, 1997).

3.1 La tècnica

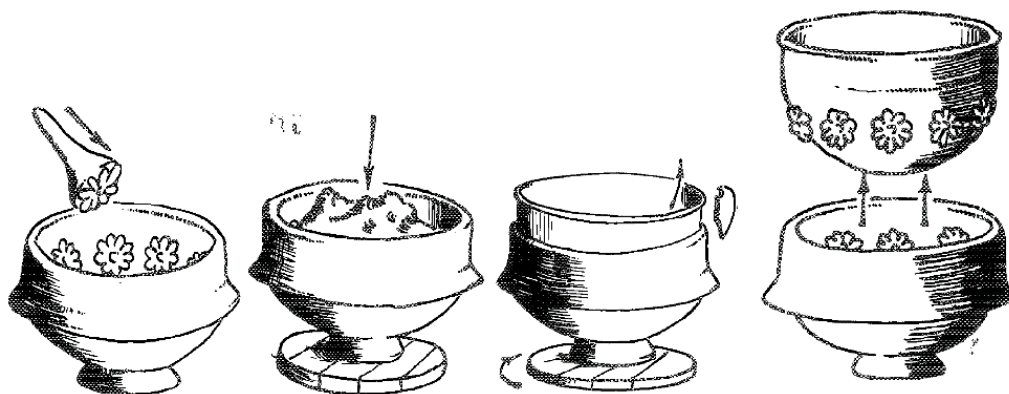
La producció de *sigillata* era un procés molt complex, amb petites variants segons l'indret, requeria un o uns especialistes. Calia una selecció adequada de bones argiles, l'elaboració de la pasta i d'un vernís característic a més d'una tecnologia específica, sobretot forns, per una correcta cocció (Hoffman, 1986).

La ceràmica era obtinguda a partir d'argiles naturals pròximes al lloc de producció, havien de ser molt depurades i tenir un desgreixant molt fi que evités deformacions i la impermeabilitzés.

Per això sovint s'escollien argiles calcàries (CaO), pel seu color i adherència tant amb el vernís com a la matriu, a més de produir ceràmiques d'una gran resistència (la majoria dels tallers coneguts utilitzaren argiles poc calcàries).

Les produccions itàliques eren fetes amb argiles calcàries tant a la península itàlica com a les províncies. A la Gàl·lia el panorama és més complex. La majoria de les produccions sud-gàl·liques eren fetes majoritàriament amb argiles calcàries, exceptuant tallers del centre i l'est on se n'utilitzaven d'altres menes tal i com explica Madrid, 2005.

El pas previ a la manufactura del producte era un torneigament previ, per donar-li una forma similar al motlle, canviant segons l'època. Una vegada realitzat aquest pas s'emmotllava la peça, pressionant cap als laterals amb el torn lent perquè l'argila s'adeqüés correctament a les impressions i s'alçava fins al llavi.

El procés de fabricació, Hofmann (1986)

Els motlles portaven la decoració incorporada en el seu disseny, constituïen la norma. Durant el procés de creació, calia l'ajuda d'un decorador per col·locar correctament els motius ben centrats a més d'evitar problemes en l'adherència entre l'argila i el motlle.

Fets amb la mateixa argila utilitzada per la manufactura dels vasos, era cuita i endurida al foc, passava un control de qualitat per verificar que tot restes en perfectes condicions i reunís les qualitats necessàries d'impermeabilitat i adherència (Piccon, 2002).

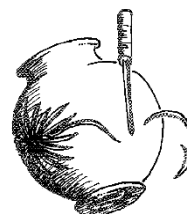
Sempre tenint cura que el motlle fos centrat al torn i segurament s'utilitzaria algun tipus de substància per evitar l'adherència al motlle, a més, en contra de la visió tradicional, representada per Hoffman (1986), mitjançant l'arqueologia experimental s'ha demostrat que els motlles durien incorporat el peu i no es fabricarien a part. A més, s'ha documentat a bastament la comercialització de motlles entre diversos tallers.

El desemmotllament era la part més sensible del procés i al mateix temps era la més ràpida. Després serien retocades les imperfeccions nascudes del motlle segons Fanlo (2011).

La decoració podia, o no, estar incorporada a l'interior del motlle. L'altra gran tècnica era la utilització de punxons per estampar-hi els motius, era la tècnica més antiga, li donà el relleu necessari per decorar la peça i, al mateix temps. A més era el sistema com realitzaven algun tipus de *sigilla*.

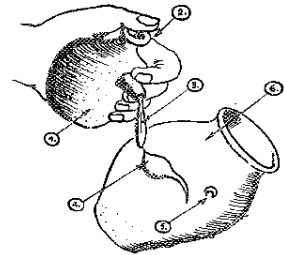
Aquest estaven associats a una determinada tècnica, les més utilitzades per les decoracions foren segons Hoffman (1986):

- La incisió: es feia amb un vas llis, de forma diferent segons cada època, es deixava assecar fins assolir suficient consistència per dur a terme l'operació sense malmetre'l. Llavors el decorador amb l'ajuda d'una gúbia fina traçava sobre les parets llises, el motiu desitjat solen ser flors, fulles o motius geomètrics.
- Relleu d'aplics: en un vas de consistència adequada amb l'ajuda de punxons s'estampa la marca. Aleshores l'artesà reomplia el buit d'argila i tornava a

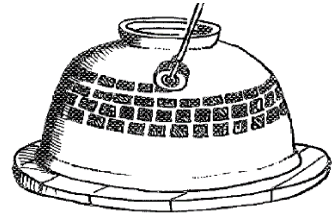

passar-hi l'aplic perquè quedés en relleu. Cada decoració anava en funció del motiu de l'aplic que es volia plasmar.

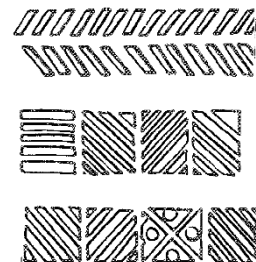
- La barbotina: tècnica documentada a Etrúria prèviament a la producció de *sigillatae*. Consistia en aplicar sobre determinades parts de la peça (parets laterals, vores, colls, etc.) una argila d'una certa fluïdesa i d'una consistència cremosa, coneguda com <barbotina>. Permetia obtenir decoracions molt simples com fulles, punts, garlandes i fins i tot en alguns casos motius animals.

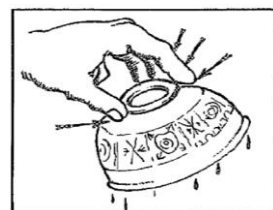
- L'estampat: tècnica coneguda i utilitzada sobre vernís negre a Etrúria, abans de la producció de *sigillatae*. Consistia a estampar, sovint a la base, cercles concèntrics, palmetes o motius vegetals mitjançant un punxó.
- El pintat: s'utilitzava preferentment un líquid viscos elaborat a base de resines. S'aplicava a baixes temperatures sobre les parets amb un pinzell impregnat de pigments. És rarament utilitzat en *sigillatae*.
- El rodet: s'utilitzaven vasos llisos, encara per coure. S'agafava el rodet on hi havia imprès el motiu i es muntava sobre una forquilla que li permetia el moviment de 360°. Llavors es feia lliscar sobre la superfície desitjada de la peça. Podem trobar dos variants:

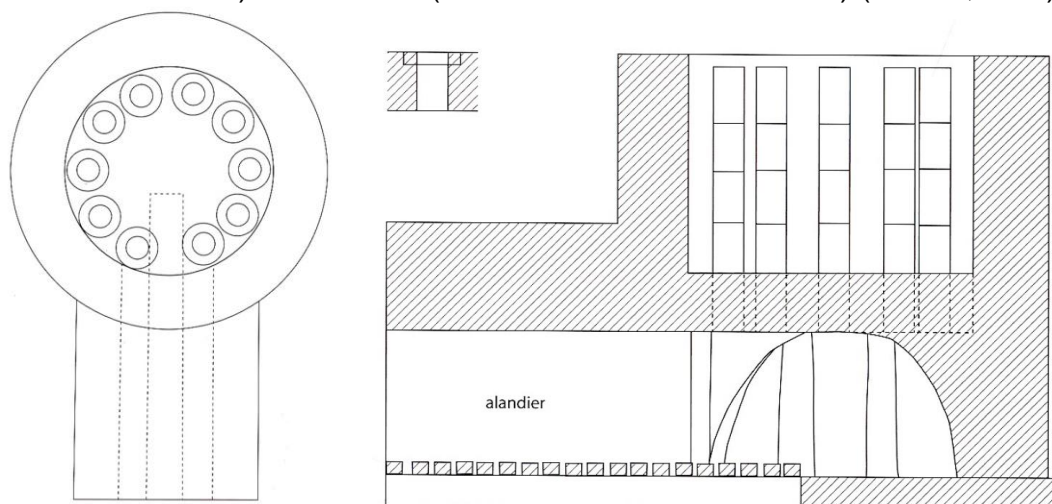
- Línies trencades o ondulades intentant simular petites estries a les parets del vas.
- Línies d'estries paral·leles, que també les podem trobar en forma de ziga-zaga.

L'últim pas abans de la cocció era l'envernissat de la peça que li aportava resistència. L'engalbat característic de pigmentació vermella i brillant era una dissolució de la mateixa argila enriquida amb òxids de ferro (FeO , Fe_3O_4 , Fe_2O_3) que s'absorbiria per immersió i s'oxidava durant la cocció on assolia les seves propietats (Hofmann, 1986).

La fabricació de *sigillata* tradicionalment fet amb forns de cambra estanca va requerir d'un nou tipus, el forn tubular. L'aire circulava a través d'uns tubs que connectaven la cambra de combustió amb l'exterior. A partir d'aquests forns, i les pastes "clares", la producció és pot associar als modes A (cocció reduïda⁷ i refredament oxidant⁸) i el mode C (cocció i refredament oxidant) (Piccon,2002).

Planta i secció d'un forn tubular, Shadd (2007)

En el mode A, les argiles no calcàries, a partir d'una temperatura a l'entorn dels 600°-700°C assoleixen un color vermellós i marró. Les argiles calcàries poden assolir el color característic, vermellós, beix i blanc. A aquestes temperatures els oxidants ja s'han vitrificat i la peça ha absorbit les seves propietats. Al mode C, canvia i el color està condicionat per la temperatura que assoleixi el forn.

En un primer moment, la temperatura de cocció hauria estat entre 800° i 1000°C tot i que a partir del segle I dC aniria augmentant fins als 1000°-1050°C, que coneixem per restes documentades sobretot en alguns tallers de la Gàl·lia. Per norma general, cada taller coïa la *sigillata* a temperatures que donessin uns bons resultats. La cocció duraria a l'entorn de les trenta-sis hores i necessitava un quatre dies de refredament del producte.

Una vegada apunt, passava un control de qualitat i es destriaven les peces malmeses o amb algun defecte o problemàtica. El producte havia d'estar en excel·lents condicions, sinó no sortia al mercat. Aleshores a través d'un seguit de circuits comercials terrestres, marítims i fluvials eren distribuït arreu del món conegut.

⁷ Ambient amb dèficit d'oxigen

⁸ Ambient amb excés d'oxigen

3.2 Terra sigillata Itàlica (TSI)

3.2.1 Història de la recerca

A l'antiguitat trobem referències d'autors clàssics com Plini el Vell, Marcial i Isidor de Sevilla, mencionen l'afició i el gust pels *aretina vasa*⁹. Les següents mencions són d'estudiosos d'època medieval i moderna com G.Villani i F.De'Rossi, considerats de l'etapa precientífica (Patruzo, 1996).

En una nova fase d'estudi de la producció, en ple segle XIX, trobaríem la monografia de A. Fabroni¹⁰ (1841), un recull de marques de terrissers aretins. Més tard es publicà l'obra de Gamurini: *Le iscrizione degli antichi vasi fittili aretini* (1859) que serví d'inspiració per estudiosos com Dragendorff.

Hans Dragendorff va revolucionar l'estudi de la *sigillata* itàlica a partir de l'obra *De vasis romanorum rubris. Capita selecta* (1894), on analitza el flux comercial de la Mediterrània amb els territoris germànics durant la dominació romana.

Serà a partir de l'obra *Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der gemischten und römischen Keramik* (1895), on es recull tot allò publicat fins aleshores. Va ser considerada punt d'inflexió per l'estudi sistemàtic i l'establiment d'una primera cronologia a més a més d'una primera classificació tipològica mitjançant la decoració i forma (Madrid, 2005).

Abans del canvi de segle trobem l'obra *Corpus Inscriptionum Latinarum*, la part IV hi ha un recull de *sigilla* sobre vasos aretins, obra de H.Dressel. Totes aquestes obres precedeixen l'estudi de Loeschcke (1909), sobre les excavacions de Haltern, on va ordenar setze formes llises en quatre serveis¹¹. A 1921 es publicà l'obra de Viviani: *I Vasi aretini*, on analitza el taller *M.Perennius*.

Tot seguit entrem l'escola germànica. La primera obra a considerar és d'A. Oxé: *Arretinische Reliefgefäße von Rhein. Materialien zur Römisch Germanischen Keramik* (1933). Seguidament de *Arretinische Reliefkeramik mit Beschreibung*

⁹ La *terra sigillata* aretina és la denominació tradicional tot i la controvèrsia historiogràfica sorgida al segle XIX arran del terme "*sigillata itàlica*", considerat un terme més ampli, perquè no només comprenia els tallers itàlics sinó que incloïa els provincials. Encara que la podem anomenar de les dues formes perquè tot i ser de centres diversos es nascuda a Arezzo.

¹⁰ Fou nomenat primer director del museu d'Arezzo (1822) i aprofita la seva formació naturalista per analitzar les característiques físiques, paleontològiques i botàniques del territori aretí per entendre la seva ocupació.

¹¹ *Servei I, Servei II, Servei III, Servei IV.*

der Sammlung in Tübingen (1948), de Dragendorff i Watzinger, considerada obra de referència per estudiar les produccions decorades (Clariana, 2015).

A mitjan segle XX hi ha els estudis d'Arturo Stenico, director del museu d'Arezzo, que va ampliar el coneixement dels tallers de *Perennius, Rasinius i Cornelius*. I a la dècada dels seixanta trobem dues obres molt interessants: *Corpus Vasorum Arretinorum* d'Oxé i Comfort a més de l'obra de Godineau: *La Cèramique aretine Illisse*¹² (1968).

Als vuitanta i noranta sorgiren més canvis, el primer fou obra de G.Pucci: *Atlante delle forme ceramiche* (1985), realitzà una proposta tipològica que no va tenir massa èxit. Als noranta, un conjunt d'experts encapçalats per Ettlinger redactaran el *Conspectus Formarum Terrae Sigillatae italico modo confectae*, amb l'objectiu de distingir produccions itàliques de les provincials i identificant cinquanta-quatre formes que van ser ordenades a partir de criteris cronomorfològics i d'origen (Fernández Ochoa, 2015, 26).

L'últim canvi d'aquesta etapa es el *Lattara 6* (1993) concebut com un diccionari per la classificació, adopta la proposta tipològica del *Conspectus* precisant cronologies. No contempla les produccions tardo-itàliques i tampoc de la regió padana¹³

Als 2000, tenim alguna obra com la de Porter Palangen: *Katalog der Punzonen motive in der Arretinischen Reliefkermaic* (2004). Conjuntament amb altres però majoritàriament son estudis d'arqueometria o monografies especialitzades de tallers o jaciments.

3.2.2 Centres de producció

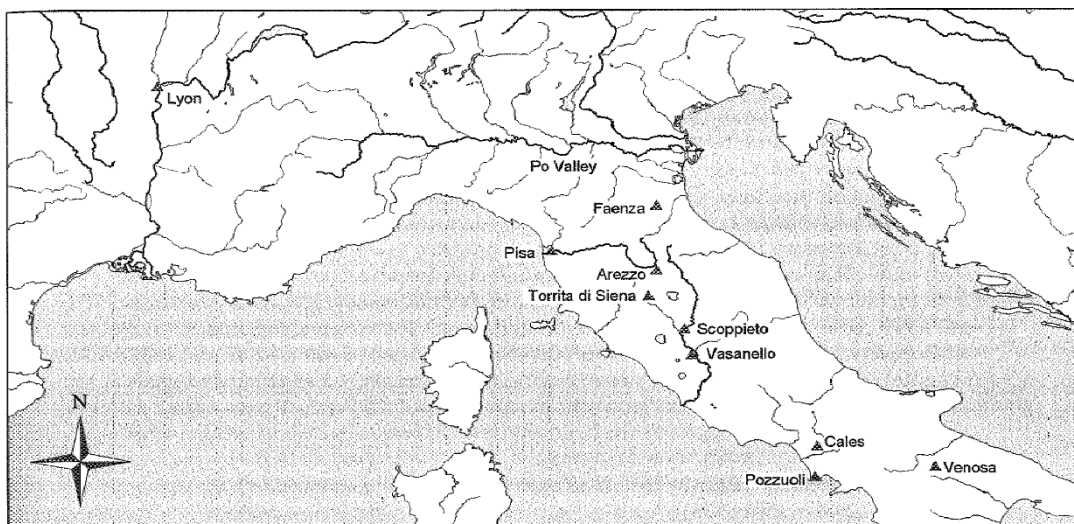
S'han documentat nombrosos centres de producció que articulaven el territori, destinat a cobrir les necessitats d'un mercat cada vegada més en expansió. Per això cal distingir entre les produccions de la península Itàlica i els tallers de províncies, documentats majoritàriament a la Gàl·lia i Hispània.

¹² Distingeix quaranta-tres segons criteris cronològics establint seriacions evolutives individualitzades: arcaiques (1-8), precoces (9-22), clàssiques (23-35) i tardanes (36-43). A part d'això a la seva obra tracta els orígens i difusió d'aquesta producció.

¹³ Productes de la Itàlia Septentrional

3.2.2.1 Tallers de la península itàlica

La nova tendència i gust per la *sigillata*, va comportar l'articulació del mercat itàlic, on va tenir una forta acollida i ràpidament s'aniria estenent arreu del territori peninsular. Tots aquests canvis van dur a un seguit d'innovacions tècniques i tecnològiques, a més a més de la ràpida aparició de comerciants interessats en aquest producte i "marginant" les produccions tradicionals.

Centres de producció de *terra sigillata* itàlica, Oxè (2000)

Una producció repartida arreu del territori que tindria el seu origen sobretot a Etrúria amb una expansió comercial al nord d'Itàlia i a la zona de la Campània. També es van arribar a instal·lar fora del territori tal com la mostren els tallers de Lió-La Muette, un centre depenent d'Arezzo (Oxè, 2000).

Arezzo i les seves sucursals

Arezzo fou una de les primeres ciutats del territori on es va desenvolupar la indústria. És considerat el més antic i el que va tenir un major volum de producció segons Pucci (1985), hauria viscut la seva edat d'or en època augustal. Descobert al s. XIX, arran de Santa Maria in Gradi i la descoberta del taller d'*Ateivs* a la Via Nardi, amb un inici de l'activitat a mitjan segle I aC.

A més a més, amb el pas del temps s'ha documentat un reduït grup de grans tallers i una sèrie de petites instal·lacions que segons Fernández Ochoa (2015) podrien tenir una dependència subalterna del gran taller d'*Ateivs*¹⁴, on tenia

¹⁴ Gran empresari aretí que hauria iniciat la seva activitat a Arezzo el 15 aC, el trobem documentat a diferents centres com Lió, Pisa i la Graufesenque. A més a més els seus productes haurien inundat la mediterrània, així ho demostra la troballa de nombrosos *sigilla*, en geografies molt diverses.

lliberts (*Mahes, Zoilvs, Hilarius, Xanthvs, Evhodus* i *Crestvs*), en algun cas serien els propietaris de les seves sucursals al territori.

Pel que respecta als petits tallers, a través dels segells documentats en les excavacions, podríem associar-los a *Perenivs, Rasinvs, Vibenius, Volsenus, Porporius* i *Avillius Sura* entre d'altres. La *sigillata* d'Arezzo d'una alta qualitat, hauria començat la seva davallada en època de Tiberi amb la caiguda de les exportacions conseqüència directa de la distribució a gran escala de la *sigillata* sud-gàl·lica, que inundà el Mediterrani.

Referent a les seves sucursals cal fer especial esment a Lió-La Murette, situat a la vall del Roine, abasta una cronologia entre el 20 aC -20 dC. La creació d'aquesta filial, suposarà la instal·lació dels primers artesans a la Gàl·lia, d'on importaran no només els materials, la tecnologia, la tècnica i l'organització aretina fora de la península Itàlica (Hofmann, 1986).

Les excavacions realitzades entre 1965-1967, van localitzar petits tallers on s'hi varen trobar motlles locals i altres provinents d'Arezzo, que demostraria la seva relació. La seva producció anava principalment destinada a subministrar als assentaments del nord de la Gàl·lia i el *limes*.

Pisa

Situada a la regió d'Etrúria, molt proper a la costa, fou l'altre gran nucli productor de *sigillata* de la península Itàlica. A partir de les últimes investigacions s'hi han documentat quatre establiments.

El primer, situat a la via San Zeno, es considerat el més antic. Inicià l'activitat el 5 aC i perdurà fins al 20-30 dC, segons Roca Roumens (2005). Al mateix temps, trobaríem el taller d'Isola di Migiliarinoa que perdurà fins a principis del s.II dC. Finalment trobaríem els tallers de la via Santo Stefano i Poggio Fiori d'una cronologia similar (s.I aC-II dC).

La producció pisana, està representada majoritàriament per produccions de *sigillatae* tardo-itàliques. A més, una diferència important respecte la producció aretina és la manca de tallers petits amb una forta tendència a la concentració i monopolització en grans tallers.

Puteoli i la Campània

A la regió de la Campània des de la segona meitat del s.I aC, hi hauria la primera instal·lació, situada a la part meridional de la part septentrional. Un taller de tradició campaniana, que s'adaptà ràpidament als estàndards i modes itàlics elaboraran formes derivades del vernís negre que tindrà una forta difusió al nord de la Campània (Soricelli 2004).

S'ha documentada la producció A del golf de Nàpols, activa des de la segona meitat del I aC, d'un vernís arcaic que perdurà fins a època tiberiana amb una difusió pel Nord d'Àfrica, Sicília i Hispània.

Puteoli, fou l'últim gran centre de la península Itàlica. Conegut des del s.XIX se'n coneix una gran quantitat de motlles per produccions decorades tot i que no se'n ha documentat cap forn. La seva activitat s'iniciaria el 10 aC i es prolonga fins a la tercera meitat del s. I dC. Entre època d'August i Tiberi està documentada la instal·lació *Hilarvs* a Cumes, una probable ramificació de l'empresa d'*Ateivs* (Madrid,2005).

La fase tardo-puteolana, relacionada amb el repertori de formes aretí, iniciat als anys 30/40 fins al 60/70, es documenta a Pompeià. Aquesta producció guarda grans similituds amb les produccions de *Hilarvs*, segons Soricelli (2004).

Itàlia del nord

Sota la denominació de *sigillata* nord-itàlica o padana, s'aglutina una producció de formes llises i decorades. La seva argila tendeix a ser lleugerament més fosca, pastes molt depurades i ben cuites amb una engalba vermellós que guarda certes similituds amb el repertori aretí.

Al contrari del que es pensava tradicionalment no depenien directament dels tallers d'Arezzo, segons Lavizzarri (2004). Es tractaria d'un artesanat amb petits tallers instal·lats a la Cisalpina. Aquests tallers estarien situats a nuclis com Ravenna, Cremona, Faenza, Bolonya i Milà.

Es tractaria d'una producció iniciada a l'últim quart de s.I aC i fins al II. L'organització del treball és aparentment diferent del centre peninsular, on aquests petits artesans gaudien d'una condició de llibertat sense mà d'obra esclava, això ens indica que es tractaria de tallers molt petits.

Va tenir una àmplia difusió per la seva alta qualitat, encara que aniria destinada principalment abastir les necessitats dels nuclis urbans. Per fer-nos una idea de se n'han trobat restes a la vil·la de Torre Águila, a Badajoz, on se'n ha documentat nombroses peces (Rodríguez, 1995)

Altres centres

Al nord, a la regió d'Etrúria, recentment s'hi han documentat els petits tallers de Cincelli i Torrita di Siena, que ha estat relacionat amb la producció de (*C.Vmbricivs*) *Cordvs*.

Al Laci s'hi han documentat tres petits tallers molt pròxims a Roma, a *Prima Porta* situat a la Via Flamina i Versanello, al nord de la ciutat, que hauria tingut la seva màxima activitat en època d'August i una estreta relació amb Arezzo. Finalment hi hauria Scoppieto (25-75 dC), identificat com el taller de *Plotidius Porphyryus*, la seva producció s'hauria difós a Roma i al nord d'Àfrica segons diu Olcese, 2004.

Finalment, destacar el taller de *M.Lollivs* a la Campània i els possibles tallers a la regió adriàtica a *Corfinium* i *Hedonia* a més a més d'un possible petit taller a Òstia propietat de *Sex. Annius Afer*, on es van documentar unes peces interpretades com a rebuig de forn però que la seva deformació també podria ser causa d'un incendi (Madrid, 2005).

3.2.2 Tallers provincials

La creació de tallers s'estengué ràpidament per les províncies, el que permeté cobrir les demandes d'aquells indrets més allunyats dels centres itàlics que tindrien més o menys relació amb Arezzo. Cronològicament, s'iniciarien a l'últim terç del segle I aC i perdurarien fins a la primera meitat del I d.C.

La presigillata sud-gàl·lica

Tindria el seu origen a la part més romanitzada de la Gàl·lia. Sobretot a partir de la presència colonial a Narbona al 118 aC, amb colons del Laci i la Campània. Més tard, Juli Cèsar el 45 aC, hi instal·là llicenciats del seu exèrcit, provocant la creació de *Narbo Martius*, un centre estratègic políticament i militarment, que esdevingué capital de la província.

El nou mercat féu aflorar ràpidament tallers destinats a cobrir les demandes de la població, que elaboraren ceràmica comuna i material constructiu. No va ser fins a època imperial que es produí *sigillata*, fins llavors havia estat importada de tallers com Arezzo o Pisa. La producció se centrà en quatre grans centres Bram, Narbona com a principals i la Graufesenque i Montans en les seves primeres fases.

Narbona és caracteritzada per l'ús d'una argila d'una ampla varietat cromàtica oscil·lant va del marró al rosat. És tracta d'una pasta molt granulada i amb nombrosos fragments de mica. Utilitza un vernís molt lluent que provoca un gran reflex, típic dels modes de coccio A i C. Pel que fa al seu repertori produïa el servei de taula (plats, bols i copes) molt similar a les formes arcaïques i clàssiques d'Arezzo.

Bram, *vicus Eburgonmagus* creat al 70 aC i descobert l'any 1970 arran d'una prospecció arqueològica, manté moltes similituds amb Narbona, tant en pasta com en el vernís. Les primeres peces datarien a l'entorn del 30 aC i serien fonamentalment serveis domèstics (plats, bols i copes).

A més, a través de l'estudi dels segells s'ha pogut identificar alguns dels seus treballadors: *Protis*, *Erac*, *Hera()*, *Pomp ()*, *Arg()* entre altres.

La seva difusió s'amplià; s'ha documentat a Aquitània i al nord-est de la península Ibèrica, com és el cas d'Empúries i *Ruscino*. No serà fins a mitjan segle I que la producció desaparegué, probablement per la conversió als estàndards gal·lics (Bémont, 1968).

Produccions d'Hispania

Les podem dividir en dues branques, la primera seria una variant de la *sigillata*, anomenada tipus "Peñaflor", produïda a la bètica. Ha estat considerada com el precedent de la *sigillata* hispànica.

S'elaborà amb la mateixa tecnologia que la *sigillata* itàlica i el repertori de formes era molt similar. Té una pasta vermellosa i vernís espès molt brillant tant internament com externament. Ha estat documentat a nombrosos tallers de la regió com *Isturgi* o *Corduba*, on produïen sobretot copes, a través de l'anàlisi dels seus contextos i formes, aquestes "imitacions" del I aC fins al I dC.

L'altra branca foren les produccions lligades a l'exèrcit. Com a conseqüència de les guerres càntabres (29-15 aC), es van instal·lar a la península tres legions per mantenir l'ordre: *III Macedonica*, *VI Victrix* i la *X Gemina*.

Tot això va comportar una major extensió del mercat itàlic que creixia gràcies a les conquestes. Els excessius costos del transport fins a la zona interior, provocaren la inviabilitat d'aquest comerç, fent-lo insostenible. Aleshores per cobrir aquesta demanda creixent, s'articulà entorn dels campaments un sistema artesanal provinent de la península Itàlica.

Al campament d'Herrera del Pisuerga on hi havia instal·lada la *III Macedonica*, gràcies a l'excavació es van documentar fragments i *sigilla* amb el *trianomina* de *L.Terenivs*, alguns autors especulen que seria del nord d'Itàlia. Utilitzava unes pastes peculiars i d'una gran gamma cromàtica com succeïa també amb el vernís, El seu repertori era limitat, fonamentalment plats i copes, segurament d'ús diari i quotidià de formes lliures.

A partir del seu estudi, els investigadors van poder determinar que hauria estat molt actiu entre finals del període augustal i inicis de Tiberi.

L'altre *figilinae* associada als militars estava situada a Lleó, on hi havia la *VI Victrix*. Com en el cas anterior, eren principalment plats i copes, d'una baixa qualitat seguint els estàndards itàlics. En aquest cas, s'ha pogut documentar l'activitat de tres professionals a través dels seus segells: *C.Licinius Maximus*, *L.M.Gen(nius)* i "*Caliga*", signava amb marques anepigràfiques (Morillo, 2008).

A partir de les formes s'ha determinat la cronologia entre s.I aC – I dC. Com a Herrera del Pisuerga sembla extingir-se, probablement a causa de la *sigillata* sud-gàl·lica que acapararà el mercat.

Respecte la *X Gemina* el seus taller han estat datats a època neroniana i segurament ja no produïen *sigillata* a la manera itàlica sinó que serien produccions hispàniques probament inspirades en el tipus "Peñaflor" A més, també produïen parets fines, ceràmica comuna i llànties.

3.2.3 Les fases productives

A partir de l'estudi de Oberaden i Haltern estudiat per Loeschcke (1909), identificats cronològicament a partir de les fonts literàries es va poder elaborar una cronologia de les fases de producció. Una altra aportació fou l'estudi de Godineau (1968) contribuint a fixar-les.

Fase inicial o prearetina

Cronològicament comprèn entre el 50-25 aC, fou considerat com un període d'assaig i experimentació, abans de l'elaboració d'un producte de qualitat.

Des del punt de vista tècnic és deficient, utilitza pastes clares de gamma ocre i ataronjat amb un desgreixant visible a simple vista a més d'un vernís poc homogeni ataronjat. El repertori tipològic és derivat de les campanianes, en alguns casos fins i tot s'hi troben marques estampades al fons intern representant rosetes o C contraposades.

Entorn al 30 aC, tenen lloc uns canvis que marcaren la següent etapa, amb l'ús d'un vernís d'una major qualitat vermellós viu. A més, tingué lloc un augment en el repertori tipològic, amb noves formes llises; l'altre gran canvi fou la disposició radial dels segells.

L'època d'or

Correspon al període de major auge productiu i expansió a escala regional, iniciat al 15 aC i tot el regnat d'August. És característic per un domini total de la tècnica que elaborà productes d'alta qualitat, amb pastes depurades i homogènies amb un vernís vermell de gamma ocre, brillant i adherent.

En el pla tipològic té lloc una estandardització de les formes, deu llises i una producció decorada obtinguda amb motlles de motius en relleu amb un estil molt acurat i amb la representació de temes figuratius.

El treball dels petits tallers sembla haver-hi un treball cooperatiu, d'instal·lacions comunals sobretot basses de decantació i forns, constituint-se en petites associacions artesanals. En aquest context, s'inicià la tradició de combinar la firma amb la decoració en posició central, al fons de l'objecte, els *sigilla*.

Fase avançada

Compren des de Tiberi fins a Claudi. Amb pastes fines i fosques amb un vernís vermell marcadament marronós, a més tenen lloc un conjunt d'innovacions en el repertori tipològic. les marques i la tècnica.

La revolució més característica és l'ús de relleus aplicat en algunes formes llises molts senzilles i progressivament s'aniran tornant més complexes. La producció assolix un major grau de qualitat en pastes i vernissos, fins a la segona meitat del s. I quan sembla decaure.

Alguns autors ho consideren conseqüència directa de la competència, fora de la península Itàlica que li prendrien els productes de la Graufesenque i Montans, principalment, desbancant la producció aretina. L'altra hipòtesi segons Godineau (1968), hauria estat l'emigració dels terrissaires aretins a les províncies per rendibilitzar l'ofici.

Fase tardana o tardo-itàlica

Datada a inicis d'època de Claudi o Neró fins a època Antonina, se situa sobretot a la Campània, probablement Puteoli, i Pisa. En aquesta època tingué lloc un descens important en la qualitat i la decoració.

Les pastes solen ser de colors vermellosos o ataronjats amb un vernís brillant, les parets són més gruixudes que en èpoques anteriors a més d'una superfície menys allisada. El repertori de formes és majoritàriament de copes i plats d'una baixa qualitat i els segells estan mal impresos i sovint són il·legibles.

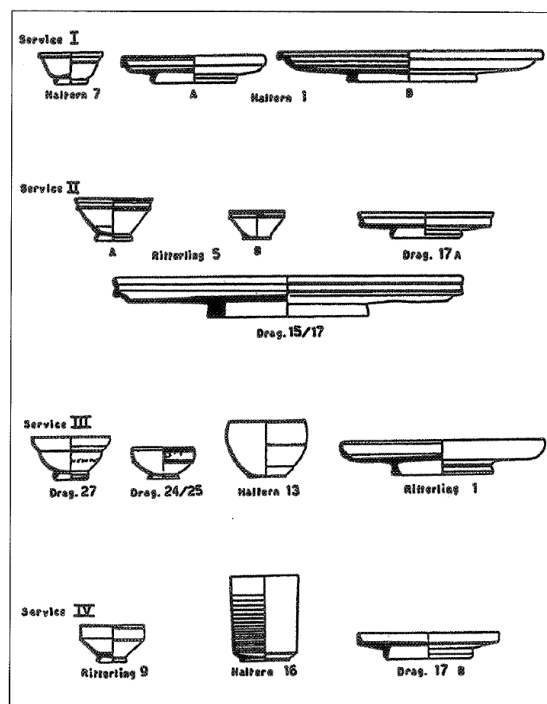
3.2.4 Les formes

La primera gran sistematització tipològica fou la de Dragendorff, 1895. Mitjançant la decoració i forma, va establir una tipologia general que recollia catorze formes de producció aretina llisa (1-8) i decorada (9-14).

A 1909, Loeschke publicarà els resultats de les excavacions del campament de Haltern, datat a través de les fonts clàssiques entre el 12 aC – 9 dC, classificava les formes llises en setze tipus diferents agrupats en quatre serveis, a partir de la morfologia dels tipus de vores:

- Servei I: vora i llavi penjant més o menys ressaltat de la paret amb la qual s'uneixen de forma arrodonida o carenada.
- Servei II: vora de cara interna subdividida a la cara externa. La vora sovint decorada amb rodets que ressalta de la paret, i sovint s'hi pot trobar decoracions fetes amb apics.
- Servei III: format per plats, copes amb vora formant una doble curvatura o de vora arrodonida cap a l'interior, amb una gran motllura, copes hemisfèriques i vasos ovalats; tots amb la vora arrodonida cap a l'interior.
- Servei IV: plats, plates i vasos cilindris de forma vertical.

Anys més tard i amb l'ajuda de Vogt i Fellman publicarà els resultats de les excavacions del campament de Oberaden, amb alguns canvis als Servei I. Amb la individualització de disset formes, dotze de les quals llises i a les que donarà una numeració diferent de les de Haltern.

Els quatre Serveis de Haltern (Fernández Ochoa, 2015, 22)

Aquestes foren les grans eines de classificació i datació de les produccions aretines fins a l'aparició de l'estudi de Godineau (Roca Roumens, 2005).

La tipologia de Godineau (1968), es fonamenta en l'estudi dels materials de l'excavació de Bolsena, ordenant les quaranta tres formes, a partir de criteris cronològics que li permetessin assignar cronologies a la producció, tenint present els paràmetres funcionals fins aleshores, i estableix:

- Formes arcaïques: 1-8 produïdes entre 80/70 – 30 aC
- Formes precoces: 9-22 produïdes entre 30 – 12 aC
- Formes clàssiques: 23-35 produïdes entre 12 aC – 13/15 dC
- Formes tardanes: 36 – 43 produïdes entre 13/15 – 35/40 dC

Tot seguit, Pucci (1985) realitza algunes millores a partir d'un extens catàleg de formes però que no arriba a imposar-se com una tipologia. Caldrà esperar als anys 90 amb el *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae*, la seva proposta és un recull de totes les formes conegudes de *sigillata* itàlica a partir de criteris morfològics. Les formes llises (cinquanta-quatre) s'agrupen en vuit grans blocs:

- Formes 1-9: paret inclinada o corbada
- Formes 10-15: de llavi pronunciat o motllurat
- Formes 16-17: híbrides del bloc u i quatre
- Formes 18-30: amb vora vertical
- Formes: 31-38: plats de perfil curvilini
- Formes: 39-46: amb vora sortint i decoració a la barbotina
- Formes: 50-54: formes aïllades

Respecte a les formes decorades apareixen seguint els criteris de les produccions llises que van de R1-R13. Les cronologies que aporta es fonamenten a partir de la informació de jaciments amb datacions absolutes, conjunts tancats, complexos funeraris o jaciments d'una seqüència estratigràfica continuada (Ettlinger, 1990).

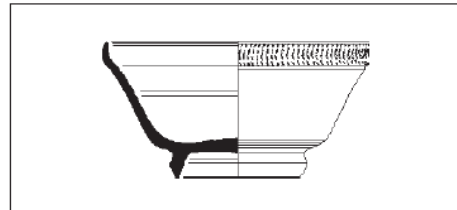
Finalment, una de les últimes propostes és el *Lattara 6*, una revisió més acurada i precisa que les anteriors a partir de criteris morfològics, cronològics i d'origen. La proposta correspon al *Conspectus* (Ettlinger *et al* 1990):

- Formes llises:
 - SIG-IT 1: Plat de paret exvasada i obliqua sense llavi diferenciat. Produït a Arezzo, Campania i la regió padana. Presenta d'unes variants: 1.1 (40-15 aC) i 1.2 (15-1 aC).

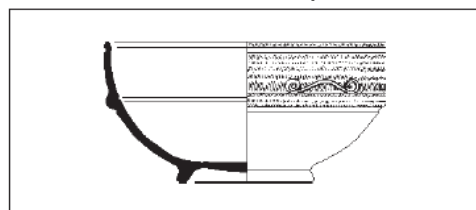
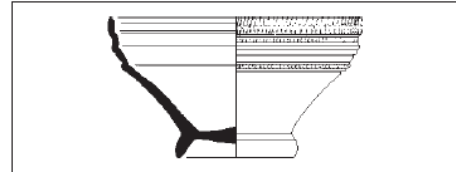

- SIG-IT 2: Plat de paret exvasada i llavi diferenciàt. Produït a Arezzo, la regió padana i produccions locals com Nàpols i Pompeia. Presenta tres variants: 2.1 i 2.2 (20-10 aC) i 2.3 (15-10 aC).
 - SIG-IT 3: Plat de paret alta rectilínia o lleugerament corbada amb el llavi envasat. Produïda a la regió padana, Etrúria i la Campania. Presenta tres variants: 3.1 i 3.2 (10 aC- 50 dC) i 3.3 (10 aC -150 dC)
 - SIG-IT 4: Plat de paret convexa. Produïda a Etrúria, Campania, Lió i la regió padana. Presenta set variants: 4.2 i 4.2 (40-10 aC), 4.3 i 4.4 (15 aC- 15 dC), 4.5 (10 aC- 15 dC), 4.6 i 4.7 (15-50 dC).
-
- SIT-IT 5: Plat de paret convexa i llavi diferenciàt sortint. Produït a Arezzo i la regió padana. Presenta quatre variants: 5.1 (30-15 aC), 5.2 (20-10 aC), 5.3 i 5.4 (36-28 aC).
 - SIG-IT 6: Plat de paret convexa, motllura al quart de cercle o ressalt angulós al punt d'unió entre la paret i el fons. Produïda a Arezzo i a la regió padana. Presenta cinc variants: 6.1 (1-40 dC) i 6.2 a 6.5 (15-50 dC).
-
- SIG-IT 7: Copa de perfil exvasat, obliqua i rectilínia. Produïda a Arezzo, Pisa, Lió i la regió padana. Presenta dues variants: 7.1 (40 aC-25 dC) i 7.2 (40 aC-10 dC).
 - SIG-IT 8: Copa o bol de paret obliqua, rectilínia i vora exvasada. Produïda a Arezzo, la regió padana i localment a Bram/Narbona. Presenta tres variants: 8.1 i 8.2 (30 aC-10 dC) i 8.3 (30 aC-1 dC).
 - SIG-IT 9: Copa de fons pla amb paret lleugerament convexa. Produïda a Etrúria, Campània i la regió padana. Presenta una variant 9.1 (10 aC-20 dC).
-
- SIG-IT 10: Plat de vora ampla projectat cap a fora de paret llarga i segmentada. Produïda a Arezzo, la regió padana i tallers de tradició itàlica del sud de la Gàl·lia i Hispania, datada entre 30-10 aC.
 - SIG-IT 11: Plat de llavi penjant verticalment pronunciat. Produïda a Etrúria, regió padana i la *sigillata* local de la Gàl·lia, datada 15-1 aC.

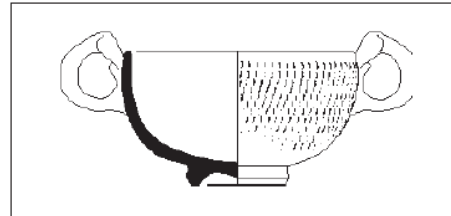
- SIG-IT 12: Plat de llavi penjant poc pronunciat. Producció pròpia de tallers itàlics i sud-gàl·lics. Presenta cinc variants: 12.1 (15 aC- 15 dC), 12.2 a 12.5 (15 aC-20 dC).
- SIG-IT 13: Copa de llavi penjant, paret oberta i pronunciada cap al fons. Produïda a Etrúria i la regió padana. Presenta tres variants: 13.1 (30-10 aC), 13.2 i 13.3 (20-1 aC).
- SIG-IT 14: Copa campaniforme amb el llavi penjant pronunciat. Produïda a Etrúria, Lió i la regió padana. Presenta quatre variants: 14.1 (15 aC-1 dC), 14.2 a 14.4 (15 aC-15 dC).
- SIG-IT 15: Copa campaniforme de vora convexa. Produïda a Etrúria, Lió i Campània, datada 15 aC-15 dC.
- SIG-IT 16: Plat de paret oberta i llavi vertical còncav. Produïda sobretot a la península itàlica, datada 10 aC-25 dC.
- SIG-IT 17: Copa campaniforme de vora vertical. Produïda a Etrúria i presenta tres variants: 17.1 i 17.2 (15 aC-15 dC), 17.3 (15-30 dC).
- SIG-IT 18: Plat de llavi vertical i paret convexa-còncava, lleugerament oberta amb tres variants. Produïda a tots els centres de *terra sigillata*, datada entre 15 aC- 30 dC.
- SIG-IT 19: Plat de vora vertical convex-còncav, lleugerament obert i de fons pla que s'uneix amb el fons per una motllura o ressalt. Produïda a la península itàlica i Lió. Presenta dues variants: 19.1 (10 aC-30 dC) i 19.2-19.3 (1 dC-30 dC).
- SIG-IT 20: Plat amb parets verticals o lleugerament oberta, llisa o fortament motllurada. Produïda a la península itàlica i la regió padana. Presenta vuit variants: 20.1 (10 aC-50 dC), 20.2 (1-50 dC), 20.3 (1-30 dC), 20.4 (40-80 dC), 20.5 (1-50 dC).
- SIG-IT 21: Plat de parets verticals o lleugerament oberta, llisa o finament motllurada, separades del fons per un ressalt. Produïda a la península itàlica i la regió padana. Presenta vuit variants: 21.1 (10-80 dC), 21.2 (10-30 dC), 21.3 a 21.8 (40-80 dC).

- SIG-IT 22: Copa troncocònica de paret lleugerament còncava de vora vertical convexa-còncava, en general finament motllurada.
- SIG-IT 23: Copa troncocònica de vora vertical. Produïda a la península itàlica. Presenta dues variants: 23.1 i 23.2 (25-75 dC).
- SIG-IT 24: Copa de paret oberta troncocònica i vora reentrant. Producció centre itàlica o més al sud. Presenta quatre variants: 24.1 (10 aC-30 dC), 24.2 i 24.3 (25-75 dC), 24.4 (1-40 dC).
- SIG-IT 25: Copa de paret oberta troncocònica o hemisfèrica, amb la vora fortament motllurada. Produïda a Etrúria, datada 10 aC-40 dC.
- SIG-IT 26: Copa alta carenada amb vora alta vertical, lleugerament oberta. Produïda al centre i nord de la península itàlica, datada 1-50 dC.
- SIG-IT 27: Copa carenada amb paret alta i lleugerament oberta i amb la vora sortint. Produïda al centre i nord de la península itàlica, datada 15-70 dC.
- SIG-IT 28: Copa cilíndrica amb el peu anular, generalment baix. Produïda a Etrúria i Campània, datada 1-50 dC.
- SIG-IT 29: Copa cilíndrica de fons pla, perfil motllurat externament i peu lleugerament sortint. Produïda al centre i nord de la península itàlica, datada 15-90 dC.
- SIG-IT 30: Copa de paret còncava i nansa vertical en forma d'anell, Produïda al centre de la península itàlica, datada entre 40-25 aC.
- SIG-IT 31: Copa de paret biconvexa. Produïda a Pisa i Campània, datada entre 1-30 dC.
- SIG-IT 32: Copa de paret biconvexa amb la vora sortida. Produïda a Etrúria i la regió padana. Presenta cinc variants: 32.1 (15-30 dC), 32.2 (10-30 dC), 32.3 (15-30 dC), 32.4 (10-30 dC), 32.5 (50-100 dC).
- SIG-IT 33: Copa hemisfèrica lleugerament motllurada a la part externa de la paret. Produïda a Etrúria i Campània. Presenta cinc variants: 33.1 a 33.2 (1-50 dC), 33.3 (70-120 dC), 33.4 a 33.5 (1-50 dC).

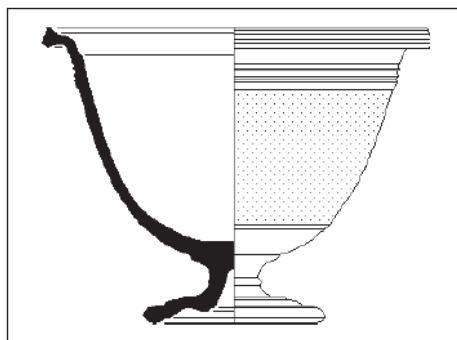

- SIG-IT 34: Copa hemisfèrica amb una vora exterior vertical separada per una motllura. Producció d'Etrúria i la regió padana, datada entre 30-90 dC.
- SIG-IT 35: Copa hemisfèrica amb motllura externa a la paret i vora sortint. Àrea de producció desconeguda, datada entre 15-50 dC.
- SIG-IT 36: bol hemisfèric en alguna de les seves variants motllurada. Produïda a Etrúria i a la Vall del Po. Presenta quatre variants: 36.1 (30-1 aC), 36.2 a 36.3 (10-30 dC), 36.4 (15-90 dC).
- SIG-IT 37: Copa hemisfèrica amb la vora projectada cap a l'exterior. Produïda a Etrúria i la regió padana. Presenta quatre variants: 37.1 a 37.4 (15-100 dC).
- SIG-IT 38: Copa hemisfèrica de nansa vertical i una paret en "guilloché". Produïda a Etrúria i la regió padana. Presenta tres variants: 38.1 (30-10 aC), 38.2 (20-1 aC), 38.3 (10 aC-30 dC).

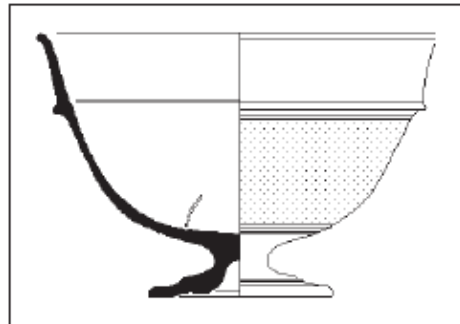
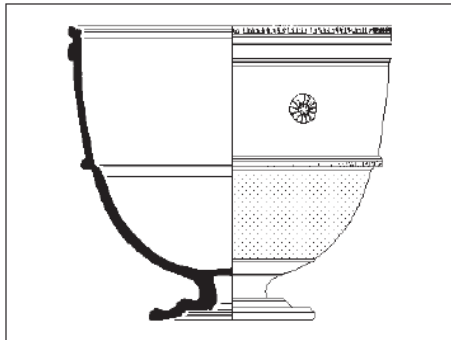
- SIG-IT 39: Plat de paret convexa amb una vora ampla i encorbada cap a baix. Produït a la regió padana, datada entre 50-150 dC.
- SIG-IT 40: Plat de paret convexa amb vora ampla i horitzontal. Produïda a la regió padana, datada 50-150 dC.
- SIG-IT 41: Plat de paret convexa i vora horitzontal amb l'extrem en ressalt. Produïda a la regió padana. Presenta dues variants: 41.1 (69-150 dC), 41.2 (125-175 dC).
- SIG-IT 42: Plat de paret obliqua i vora horitzontal. Produïda a la regió padana, datada 70-150 dC.
- SIG-IT 43: Copa hemisfèrica amb la vora oberta respecte el vas. Produïda a la península itàlica i la regió padana, datada 50-150 dC.
- SIG-IT 44: Copa hemisfèrica amb la vora ampla i horitzontal. Produïda a la península itàlica i la regió padana, datada 70-150 dC.
- SIG-IT 45: Copa hemisfèrica de vora horitzontal, externament ressaltada. Produïda a la península itàlica i la regió padana, datada 70-150 dC.
- SIG-IT 46: Copa troncocònica amb la vora horitzontal i el fons aixecat. Produïda a la regió padana, datada 70-150 dC.

- SIG-IT 47: Plat de paret còncava i vora vertical. Produïda a la regió padana, datada 70-150 dC.
 - SIG-IT 48: Plat de paret còncava, vora vertical i fons pla. Produïda a la regió padana, datada 70-150 dC.
 - SIG-IT 49: Copa de paret còncava, vora vertical i fons pla. Produïda a la regió padana, datada 70-150 dC.
 - SIG-IT 50: Vas de paret vertical o lleugerament convexa i peu anular poc pronunciat. Presenta cinc variants: 50.1, 50.2, 50.3, 50.4, 50.5.
 - SIG-IT 51: Gerra i cendrer. Produïda a Etrúria i a la regió padana, datada 20-90 aC.
 - SIG-IT 52: Calze de cos obert i peu elevat. Produïda a la península itàlica, no hi ha dades cronològiques precises.
 - SIG-IT 53: *Pyxis*, d'àrea productiva i cronologia entre 38-20 aC.
 - SIG-IT 54: Tapadora, produïda a Etrúria de cronologia desconeguda.
- Formes decorades
 - Forma R1: Calze de peu elevat, llavi penjant respecte la paret. Presenta dues variants: R1.1 i R1.2 datades entre 10 aC-1 dC.

- Forma R2: Calze amb la vora projectada a l'exterior i llavi penjant pronunciat. Presenta tres variants: R2.1, R2.2, i R2.3 (10 aC-15 dC).
- Forma R3: Copa tapada de cos cilíndric, base plana i una nansa vertical amb la vora projectada cap a l'exterior. Presenta tres variants: R3.1, R3.2 i R3.3 datades entre 10-25 dC.
- Forma R4: Calze amb llavi penjant separat del cos amb una zona alta i llisa, perfil vertical i enganxat a la paret. Presenta dues variants: R4.1 i R4.2 datades entre el 15-40 dC.

- Forma R5: Calze de vora convexa motllurada. Presenta una única variant R5.1 (10 aC-15 dC).
- Forma R6: Calze de vora vertical motllurada, la decoració separada per un llistó en relleu al quart de cercle. Presenta una única variant: 1 aC-25 dC.
- Forma R7: Calze de llavi vertical còncav, cau directament sobre la decoració amb relleu. Presenta dues variants: R7.1 i R7.2 (1 aC- 25 dC).
- Forma R8: Calze de cos hemisfèric fortament motllurat a la part superior del llavi. Presenta una variant R8.1 (10 aC-40 dC).
- Forma R9: Calze alt de llavi vertical, cos hemisfèric, peu de pedestal de tall vertical normalment decorat. Presenta dues variants: R9.1 i R9.2 (15-40 dC), R9.3 (25-50 dC).

- Forma R10: Calze de vora alta i vertical de perfil variat. Presenta dues variants: R10.1 (15-40 dC), R10.2 (25-50 dC).
- Forma R11: Got de paret curvilínia i fons discoïdal, datat 10 aC-15 dC.
- Forma R12: Vas tipus “Aco”, paret convexa i vora diferenciada, datat 10 aC-40 dC.
- Forma R13: Vas tipus “Sarius”, cos globular i vora convexa, datat 10 aC-15 dC.

3.2.5 Els *sigilla*

La *sigillata* itàlica no era anònima; duia el nom de l'autor o el propietari del taller amb el *trianomina*. El segell solia anar orientat d'esquerra a dreta i majoritàriament es marcava a l'interior del vas; és rar trobar-los a l'exterior. S'elaboraven de tres maneres: impresos sobre terra cuita amb els punxons especialitzats, directament a la matriu del motlle o impresos amb un segell quan la cocció és avançada.

Aporta nombroses dades del comptatge productiu, la composició social dels treballadors i el seu grau d'especialització, l'organització del treball i és un element molt important per determinar cronologies.

El *sigillum* itàlic està molt influenciat pel món grec i etruscocampanianà de palmetes i flors. Seran substituïdes a poc a poc per variants geomètriques i finalment per lletres. Pretenen transmetre el *FECIT* (fet per), una a demostració de qualitat, valor i autoria, en una societat que rebutja i persegueix la falsificació (Hoffman, 1986).

Apareixen, amb més regularitat a les formes llises, es presenten en nominatiu acompanyats de *FECIT*, genitiu o amb noms abreviats. Els podem trobar acompanyats de *FIGVLVS* (*FI* o *F*). Unes altres serien *EX*, fent referència a l'exèrcit i *AVOT*, *AVOTI* dels primers itàlics instal·lats a la Gàl·lia.

Tenen formes diferents segons l'època. En un primer moment són timbres radials, associats sobretot a la fase prearetina. A poc a poc anaren esdevenint segells centrals (15/10 aC), deixant de ser decoracions, en forma de cartutx rectangular de cantonades ovalades. Una uniformització entesa, segons Godineau (1968), com una simplificació.

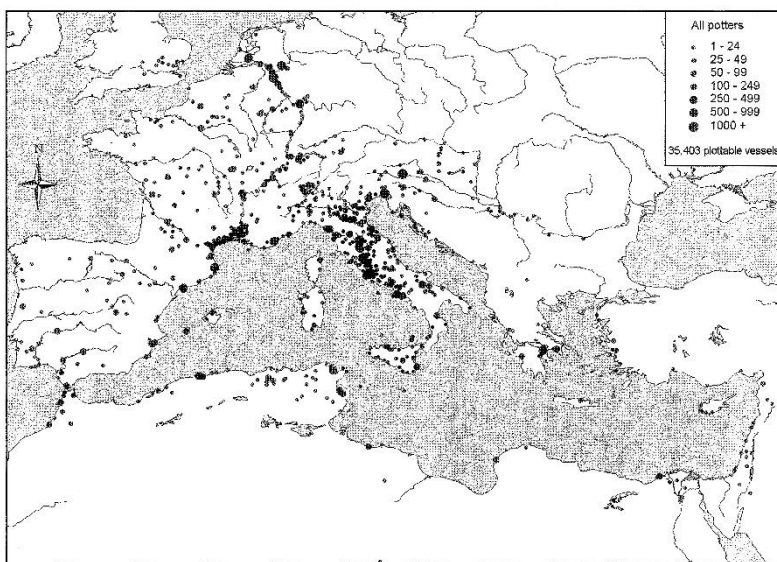
Mostra de les formes de cartutx composada a partir d'Oxè (1968)

Al 15 dC canviarà i s'adopta la *planta pedis*. Ràpidament i extensa per tots els tallers, entesa com una ruptura amb el passat i la creació d'una marca *made in Aretinum*. La més tardana, segons Oswald (1920), *swalod-tailed* (cua d'oreneta) que pot ser de forma cònca.

3.2.6 Difusió

La seva dispersió és àmplia, arreu del món romà, en un primer moment substituint els fluxos oberts amb els vernissos negres que augmentaran a mesura que Roma ampliés els seus dominis fruit de l'expansió militar, d'alguna manera esdevindrà un signe de "romanitat".

Les possibilitats comercials del producte eren tals que, com hem pogut observar, van provocar el naixement de sucursals fora del territori Itàlic a més de nombroses imitacions regionals tant de caràcter civil com militar. Una font molt interessant per entendre la dimensió dels fenòmens és l'estudi de la dispersió territorial dels *sigilla* arreu del territori imperial. El principal exportador fou Arezzo seguit de Puteoli i les produccions del nord d'Itàlia

Mapa de la dispersió territorial del sigilla elaborat per Oxè (2000)

La *sigillata* itàlica arribà pràcticament arreu de tot el món romà, fins i tot fora de les seves fronteres, a través, principalment, del comerç marítim-fluvial i també terrestre. Tot això ens permet determinar la seva importància amb nombroses restes a la Mediterrània.

Principalment, és una producció de nucli centre itàlic amb forta presència a la Campània, de forta difusió en època augustal que arribà a través de les seves sucursals no només a la conca mediterrània del golf de Lleó, sinó també al *limes* germànic del Danubi i el Rin, en menor mesura, a la resta de la Gàl·lia.

També s'ha testimoniats a la Itàlia Tirrènica, Britània, Sardenya, Sicília, Nord d'Àfrica, Egipte i, també, a orient, en indrets d'Àsia Menor, Grècia, Xipre. A la península Ibèrica s'ha documentat a l'àrea de llevant, litoral portuguès i les Illes Balears. Des de la costa, seguint els cursos fluvials, principalment l'Ebre i el Guadalquivir s'hauria estès per l'àrea interior.

3.3 *Terra sigillata* sud-gàl·lica (TSG)

3.3.1 Història de la recerca

La primera menció es remunta a finals del segle XVIII en un conjunt d'obres que fan referència al món gal. El primer estudi científic fou el de Dragendorff (1895), on va establir un total de cinquanta-cinc formes, catorze són itàliques i la resta corresponen a la *sigillata* sud-gàl·lica.

Durant el primer terç del segle XX, van aparèixer nous estudis com el d'en Dechelette, *Les Vases ceràmiques ornée de la Gaule romaine* (1904)¹⁵. Un altre estudi molt important fou el de Ritterling sobre el campament de Haltern completat, després, per Loeschcke (1909).

Son molt importants els estudis de Knorr (1929 i 1952), es tracta d'un conjunt de monografies de diversos jaciments sobre els que elabora una breu síntesi a partir de les marques de terrissers, motius decoratius i l'estil.

Si ens fixem en la tradició anglosaxona en aquests moments trobem estudis fonamentals com Curle, *A roman frontier post its peple: the fort of Newstead in the parish of Melrose*, (1911)¹⁶. L'altra obra important fou l'estudi fou Adkinson, *A hoard of Samnian ware of Pompei* (1914).

La revolució en aquest camp arribà a partir de 1920 amb la publicació de l'obra de Oswald¹⁷ i Pryce, *Introduction to the study of Terra Sigillata*, reeditada el 1966. Es tracta d'una síntesi de tot el coneixement recollit fins aleshores que amplià amb la seva següent obra, *Index of Potters' Stamps on Terra Sigillata* (1931). Més tard publicà *Index of types figures sur terre sigillée* (1936), on realitza un inventari dels punxons decoratius dels vasos a motlle.

En aquest període trobem l'obra d'Hermet: *La Graufesenque (Condatomago). I Vases sigillées, II Grafittes* (1934), on parla dels resultats dels treballs fets entre 1901 i 1906, analitzant els motius decoratius, grafits i decoracions. També esmentarem H. Comfort, qui donà un impuls a la disciplina després de 1945 amb les seves contribucions i l'elaboració d'una cronologia de la *sigillata*.

¹⁵ Aporta dades sobre els tallers de la Gàl·lia i Renània, distingeix entre formes llises i decorades a més d'establir la primera sistematització de *sigillata* de l'estat francès (Clariana, 2015).

¹⁶ Elabora una cronotipologia a partir de dos contextos estratigràfics (Newstead I i II).

¹⁷ Totes aquestes obres van assentar les bases dels futurs estudis sobre marques de terrissers i decoracions; de fet, avui dia aquest conjunt d'obres són vigents i continuen fent servir.

Després de la segona guerra mundial, aquests estudis van prendre una gran empena, augmentant el coneixement sobre els centres i espais de consum. La primera mostra és l'obra Durand-Le Fevre, *Etude sur les vases de Montans du musée Saint-Raymond de Toulouse* (1946), catàleg dels *sigilla* de Montans. Més tard s'estudia Lezoux de la mà de Stamford i Simpson (1958). També en aquesta època ressalten els estudis fets al *Limes* britànic (Hoffman, 1986).

En paral·lel, tenen lloc tres troballes representatives com són la represa de les excavacions de la Graufesenque i les seves increïbles fosses de rebuigs i la important troballa d'un conjunt ceràmic d'època de Claudi-Neró a Port-la-Nautique¹⁸ i finalment l'excavació i estudi del vaixell Cala Culip IV. Els resultats a la Graufesenque es van posar ràpidament de manifest a partir de la publicació de tres obres per A. Verhnet (1979;1987;1991).

Hi hagué, després, un canvi de tendència en l'estudi que durà l'anàlisi ceràmica a l'estudi de contextos de consum per entendre la seva difusió, per la qual l'obra referència és el *DAF* núm. 6 coordinat per Bémont i Jacob (1968), una síntesi dels centres productors de la Gàl·lia.

Als vuitanta i noranta trobem obres com la de Hoffman (1986) i *Lattara 6*, una introducció i una representació cronotipològica feta per Passelac i Verhnet. Abans del canvi de segle assenyalaríem l'estudi epigràfic a les produccions ceràmiques elaborat per Marchial: *Les Graffites de la Graufesenque* (1998).

Finalment, com a obres importants trobem Pollak *South Gaulish Terra sigillata with potter's stamps from Vechten* (2000), una anàlisi tipològica de les marques de terrisser. També són importants les obres de Hoffman i Vernhet, *Les productions anciennes de la Graufesenque* (2002) a més de la de M.Picon, *Les modes de cuisson, les pâtes et les vernís de la Graufesenque* (2002).

El 2007 trobem dos volums molt importants: *La Graufesenque: Condatomagus, une agglomération de confluent en territoire rutène. II aC – III dC* i *La Graufesenque (Millau, Aveyron). Sigillée lisse et autres productions*.

Per acabar cal mencionar dues obres que tracten el comerç i difusió de la *sigillata* sud-gàl·lica, coordinada per X. Nieto i A. M. Puig: *Cala Culip IV: la Terra*

¹⁸ Per aprofundir: Fiches (1978).

sigillata decorada de la Graufesenque (2001), presenta els resultats de l'excavació de la nau, imprescindible per entendre'n el comerç. L'altra obra de Nieto, Roca, Verhnet i Sicuau: *La difusió de la Terra Sigillata Sud-gàl·lica al nord d'Hispania* (2005), és cabdal per comprendre la difusió de la producció.

3.3.2 Origen i context històric

La conquesta de les Gàl·lies, fruit del conflicte entre Juli César i les tribus gal·les (58-51 aC), va suposar fi a la resistència gal·la sobretot després de la batalla d'Alèsia (52 aC), que comportarà la captura i ajusticiament de Vercingetòrix. Després de la posterior reorganització provincial d'August, en províncies domini del senat (pacificades i romanitzades) i les "conflictives" de domini imperial, que necessiten la instal·lació de tropa per mantenir l'ordre públic.

La instal·lació militar i del seu seguici per abastir la tropa, comportà la creació d'un nou mercat ple de nous consumidors situats al *limes*. Tot això comportarà el desplaçament d'artesans i la creació de filials dels centres artesanals itàlics, per aprofitar-ne el potencial econòmic.

Entre finals del principat August i inicis del regnat de Tiberi (15 dC), comença haver-hi un trencament amb la tradició itàlica. A la regió es gesta una producció de característiques pròpies, articulada entorn de grans tallers com Montans, Lezoux o la Graufesenque que tenen els seus tallers satèl·lit.

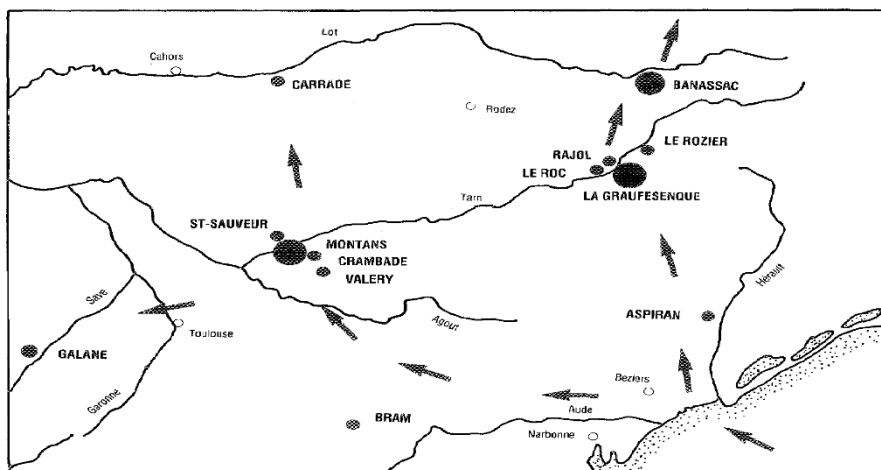
A mitjan segle I dC, les produccions itàliques van ser destronades i la nova variant gàl·lica prendrà una identitat pròpia, fent una dura competència als productes itàlics i inundant la mediterrània.

3.3.3 Centres de producció

Com la *sigillata* itàlica, la producció gàl·lica compren centres dins i fora del seu territori com és el cas de Britània. A la Gàl·lia cal distingir entre els tallers dels sud, centre i nord-est, segons Oswald (1920). Les restes són nombroses i superen la cinquantena de tallers, per això analitzarem tres grups principals: la Graufesenque i Montans, del sud, i Lezoux, com a representant del nord.

La Graufesenque

Situat a Millau, l'antic *vicus Condatomagnus*, conegut des del s.XIX s'hi van realitzar les primeres intervencions entre el 1862 i 1865, posteriorment ha estat objecte d'estudi sistemàtic. Considerat el centre productiu de *sigillata* sud-gàl·lica més important, va assolir una gran difusió a la part occidental de l'imperi amb un fàcil accés a les matèries primeres.

Situació dels tallers del sud, Hoffman (1986)

Com a taller fou actiu entre el 10-250 dC, encara que el període important de producció de *sigillata* es entre el 20-120 dC. Aleshores començarà el seu declivi, des de llavors fins al s.III dC prioritzarà uns altres tipus de productes.

Generalment les seves pastes són fines d'un color beix rosat amb petites partícules de calcària, el vernís d'un color vermell corallí molt brillant i adherent. Les variacions a la pasta poden arribar a vermell fosc i pel que fa l'engalba destacar una variació que va tenir lloc entre 40-80 dC, de vetes vermelles i grogues sobre un fons groc o groc-vermellós que intenta imitar el marbre, aquest tipus de vernís és conegut tradicionalment com a *marmorata* (Schadd, 2007).

Les primeres fases del taller mantenen i reproduïxen el repertori itàlic, fins al 40-60 dC quan se n'allibera, aleshores la producció decorada prendrà una especial importància que determinarà la moda i estils decoratius de la resta de tallers, s'han pogut documentar sis fases diferents detallades al proper apartat.

A poc a poc anirà prenent major importància i al seu voltant apareixeran centres de diferents graus de relació, amb Montans mantindrà una relació d'iguals i han estat constatades les similituds i relacions entre els dos. Els altres serien satèl·lits al territori (Banassac, Le Rozier i Aspiran)

A més a més, des de la segona meitat del I dC, quan els seus productes tenien una forta acceptació al mercat generalitzarà els punxons i matrius decoratives a la resta de tallers de la regió. Però aquest àlgid serà efímer i a partir del 80 dC, les qualitats descendiran i a poc a poc anirà perdent clientela que en part anirà a parar sobretot a Lezoux.

Montans

Situat a la vall del Tarn és conegut des de mitjan segle XIX, ha estat objecte de nombrosos treballs arqueològics al llarg dels anys setanta. La seva activitat està documentada des d'època augustal fins a finals del segle II dC (Bémont, 1968).

Les seves pastes d'origen local es caracteritzen generalment per ser clares variants des del color més esblanqueït fins al beix-rosat, l'engalba és poc adherent i d'un color ataronjat, fins i tot en alguns casos marronós. A més a més al llarg de les seves fases mantindrà unes certes relacions formals i decoratives amb la Graufesenque.

A partir del 10 dC s'inicia la producció artesanal de *sigillatae*, desplaçant la *presigillata* sud-gàl·lica, de clara influència itàlica i amb la presència de les primeres formes decorades. No serà fins a època de Tiberi que s'iniciarà la producció en massa de formes llises i decorades, en uns moments d'eclosió de diferents estils decoratius.

Entre els anys 40 i 70 dC, són els moments de major activitat del taller amb uns productes d'alta qualitat d'una alta difusió a causa de l'estandardització del seu repertori. A més a més és en aquest context quan neixen petits tallers al seu entorn amb els que manté una relació més o menys directa.

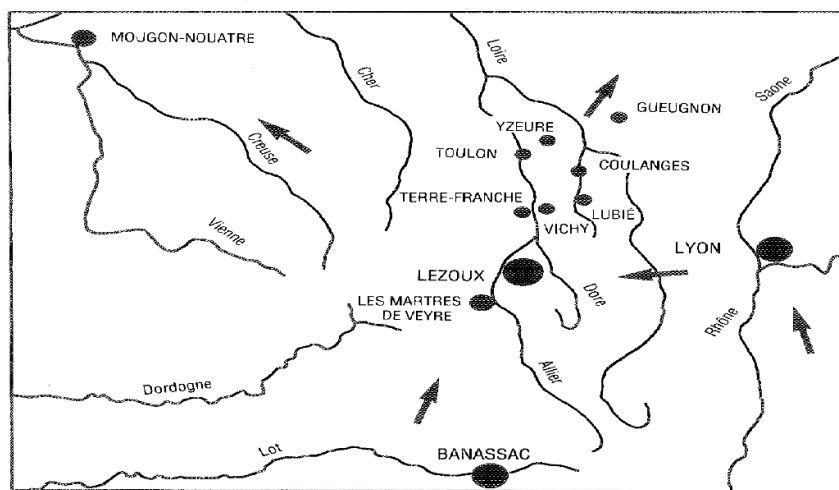
A partir d'època flàvia s'intensificaran les relacions amb la Graufesenque, seguint sobretot les tendències decoratives i els seus motlles. A més a més, són els moments inicials del declivi, amb una progressiva disminució de les qualitats, comportant al segle II dC una reorganització productiva que acabarà portant a l'extinció del taller entre el 180-190 dC.

La seva difusió seria sobretot al voltant d'Aquitania i nord-est d'Hispania, a les darreres fases el seu àmbit comercial serà marcadament atlàntic. Un últim

aspecte és la capacitat de formar una “corporació” regional incorporant talleres com Crambade, Saint Sauver, Valéry, creant el grup de Montans.

Lezoux

Descobert a mitjan s. XVIII ha estat objecte d'estudi sistemàtic des de 1976. Ha estat considerat el taller referència del nord, la seva producció és una mica més tardana que la de la Graufesenque i Montans, entre mitjans s.I dC fins al IV dC, amb els que hauria mantingut una forta competència (Bémont, 1968).

Situació dels tallers del nord, Hoffman (1986)

Situat en una àrea de producció ceràmica tradicional en un territori ric en argiles la qualitat dels seus productes variarà segons l'època. En les primeres fases utilitzaven pastes d'una varietat cromàtica oscil·lant del groc clar al vermell rosat o salmó amb l'engalba molt brillant d'un color ataronjat i vermell fosc, d'una forta influència del repertori italià.

A finals del I dC i principis del II dC, hi haurà una veritable ruptura, el taller i els seus satèl·lits prendran un esperit renovador impulsat per un nou conjunt de professionals i uns productes notables. Les seves pastes passaran a ser groguenques amb l'engalba ataronjat, d'una gran qualitat i acceptació als mercats.

A la segona meitat del segle II dC, recollirà el testimoni de la Graufesenque. En aquests moments les pastes son groguenques i rosades amb l'engalba vermellós i ataronjat. A més el seu repertori s'ampliarà i diversificarà però acusarà fortament la competència dels nous centres del nord-est de la Gàl·lia.

Des de finals del II dC i principis del III dC comença la seva decadència amb productes d'una qualitat mediocre d'una pasta groguenca de tons rosats d'engalba taronja i vermell que es perllonguen fins a l'extinció del taller.

3.3.4 Les fases productives

Els diferents estils i l'organització de les decoracions han permès als estudiosos diferenciar les fases evolutives mitjançant l'anàlisi dels principals tallers de la Gàl·lia, analitzats anteriorment.

Fase inicial

Cronològicament compren del 10-40 dC, es tracta de productes derivats tipològicament de les ceràmiques campanianes i prearetines, per tant, d'un repertori marcadament itàlic, molt influenciat per les importacions itàliques i Lió.

Serà a partir del regnat de Tiberi que començaran a sorgir les primeres formes pròpies, com la Drag.²⁹. Les decoracions s'utilitzen motius florals, geomètric i garlandes composant escenes en medallons que a l'interior tenen figures animals i humanes.

Fase mitjana

A partir del regnat de Claudi – Neró, s'observa com els tallers comencen a viure canvis, en part per l'alliberació de l'influència itàlica i perfeccionament de la tècnica a més a més son uns moments de forta demanda al mercat mediterrani. Tot això comportarà l'estandardització i ampliació del repertori tipològic

La producció decorada seran fonamental, en aquest marc les decoracions es caracteritzen per ser ordenades i equilibrades amb motius nous com la cacera i els afers mitològics formant composicions en mètopes i medallons. Els motius vegetals prendran especial rellevància en les representacions figuratives de majors dimensions.

Fase avançada

A partir del 80 dC observem un període de forts canvis, els tallers del sud es veuen immersos en una greu crisi que acabarà amb la desaparició de la

Graufesenque i deixarà a Montans molt tocat. D'altra banda Lezoux des d'època de Trajà es redimensionarà i prendrà aires renovats recollint-ne al testimoni.

Viurà la seva època d'or particular amb productes d'una excel·lent qualitat que durà a la creació de nous motius, mentre que la Graufesenque i Montans tindran poques idees i sovint elaboraran composicions molt estàtiques.

Són decoracions mal cuidades i poc curoses d'estil lliure sobre tota la superfície del vas, normalment senzill motius geomètrics, poc o mal estructurats en unes peces que cada vegada deixen menys espai per la decoració.

La conseqüència de tot plegat serà la fi a mitjans i finals de segle II dC dels tallers del sud, en un moment que el mercat d'aquests productes havia canviat cap al nord de la regió i les terres atlàntiques, és en aquest context que afloren els tallers del nord molt associats als campaments del *limes* i també a Britània.

Fase final

Des de finals del II i al llarg del III arran de la greu crisi que es veu sotmesa l'imperi, la major part de centres de *sigillata* gàl·lica abandonaran sobretot les produccions decorades que deixen de tenir demanda en un mercat que ja no era el mediterrani, inundat pels productes nord-africans.

Per tant és una època d'un descens important en la qualitat tant dels vernissos, les pastes i també les decoracions. Les últimes *sigillatae* de Lezoux foren d'una qualitat mediocre i uns punxons molt mal definits i poc ordenats que acabaran amb la fi del taller i l'extinció de la producció.

3.3.5 Les formes

La tipologia vigent és fonamenta en l'estudi d'Oswald i Pryce (1920). La seva proposta i argumentació és basa en estudis previs de Dragendorff (1895), Dechelette (1904), Curle (1911) i Ritterling, posteriorment millorada amb les contribucions realitzades per Hermet (1934) i Knorr (1952). Completada per l'estudi i publicació de Haltern i Vindonissa.

La següent millorà serà obra de Alain Vernhet (1979), fruit dels treballs sobre la Graufesenque. Serà amb la col·laboració de Passelac al 1993 establiran la proposta tipo cronològica encara vigent al *Lattara 6*.

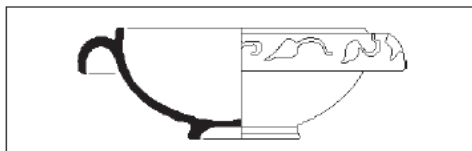
Fonamentalment realitzada a partir de les produccions de la Graufesenque, pel fet de tenir un repertori comú amb els altres centres, a causa de la seva estandardització formal i decorativa.

La producció llisa esta formada per quaranta tipus, les més antigues son hereves directes de la *sigillata* itàlica (SIG-SG Dr19, Dr17a, Dr17b, Dr24/25a, Ri1, Ri5a, Ri9a, Ha7, Ha14 i Ha16), a poc a poc aquestes formes aniran evolucionant i amb el temps tindran característiques pròpies (Passelac i Vernhet 1993, 569).

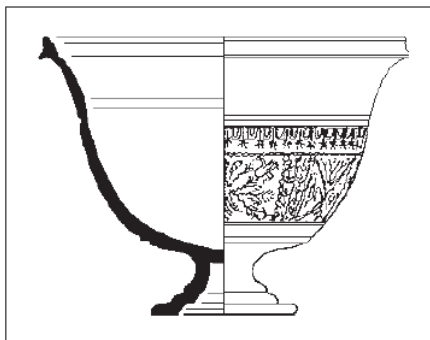
En canvi la producció decorada, formada per vint tipus, tindrà una evolució molt ràpida i un curt període d'imitació. Les formes més característiques son (SIG-SG Drag.29, Drag.30 i Drag.37), on s'hi pot observar cadascuna de les diferents fases decoratives.

La tipologia que mostrem a continuació és la vigent per l'estudi de materials d'aquesta producció, del *Lattara 6*, elaborada per Passelac i Vernhet:

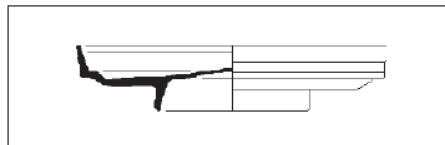
- SIG-SG Cu11a: Copa hemisfèrica de vora horitzontal, amb un llistó molt desenvolupat formant un segona vora, còncau i enganxat a la paret que esta decorat a la barbotina. Datada 70-120 dC.
- SIG-SG Cu11b: La vora sub-vertical és menys desenvolupada, un llistó de dimensions reduïdes que ha perdut la seva decoració a la barbotina. Datada entre 120-160 dC.
- SIG-SG De57: Vas cilíndric de fons horitzontal, peu baix i cara interna còncau, decorada sobre tres quarts inferiors de la paret, delimitada per dos solcs. Datada 10-30 dC.
- SIG-SG De63: Panxa de pla circular de cara plana amb un coll cilíndric o bi-troncocònic de vora arrodonida cap a l'exterior. Se li enganxen dues nans, la decoració ocupa tota la plana circular del recipient. Datada 30-150 dC.

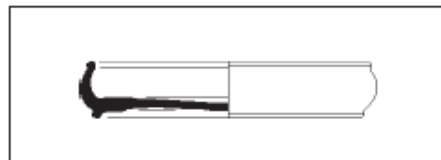
- SIG-SG De67: Vas de panxa ovoïdal, petita vora divergent rectilínia, peu anular i lleugerament desbordant, decoració delimitada per dos solcs decorada a la *guilloché*, envernissada a l'interior.
- SIG-SG Dr11a: Vas hemisfèric obert a la part alta, paret divergent i còncaua amb peu elevat amb vora vertical motllurada o convexa sense estampetes interiors. Datada 10-80 dC.

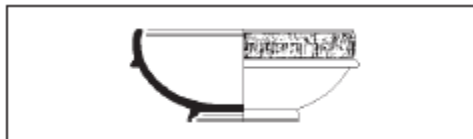
- SIG-SG Dr11b: Vas hemisfèric obert a la part alta, vora motllurada sobresortida o reentrant. Peu en pedestal i sense estampetes interiors. Datada 10-80 dC.
- SIG-SG Dr11c: Vas hemisfèric obert a la part alta, *guilloché* al punt d'unió entre la vora i la panxa; fortament motllurada externament al quart inferior dividint la decoració en dos espies; peu en pedestal i sense estampetes. Datada 10-40 dC.
- SIG-SG Dr11d: Cos cilíndric obert a la part alta, vora amb bandes verticals, llistons sobre la carena que corresponen a un ressalt intern; el cos esta dividit en dos registres; peu en pedestal. Datat 10-40 dC.
- SIG-SG Dr11e: Paret de doble corba i la decoració dividida en dues seccions. Datada 10-40 dC.
- SIG-SG Dr11f: Cos globular refermat per una vora reentrant, llavi arrodonit i sortint, peu alt i motllurat amb decoració central. Datada 40-70 dC.
- SIG-SG Dr15a1: Plat de vora inclinada, casi vertical, s'uneix amb el fons formant un quart de cercle, la cara externa de la vora esta marcada amb llistons i a l'interior algun ressalt. Datada 1-60 dC.
- SIG-SG Dr15a2: plat de vora reentrant, a la cara externa lleugerament còncaua que s'uneix al fons per un quart de cercle. Datat 1-60 dC.

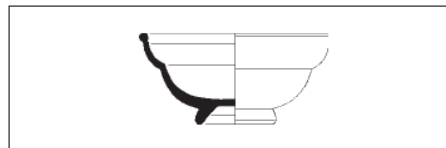
- SIG-SG Dr15b1: Plat de vora redreçada i divergent que s'uneix amb el fons per un quart de cercle, la paret menys gruixuda. Datada 60-120 dC.
- SIG-SG Dr15b2: Plat de vora reentrant, i divergent que s'uneix al fons per un quart de cercle, fons en pendent i parets gruixudes. Datada 60-120 dC.
- SIG-SG Dr16: Plat de paret divergent i còncav, i convexa, acaba amb un llavi arrodonit i sortint cap a l'exterior. Datada 15-60 dC.
- SIG-SG Dr17a: Plat de fons horitzontal, paret redreçada còncava amb tendència convexa, motllurada a la unió entre la paret i el fons; les parts convexes son persistents a *guilloché*. Datada 1-60 dC.
- SIG-SG Dr17b: Plat de paret redreçada, vertical, enquadrada per dos motllures arrodonides sortints cap a l'exterior amb la cara externa llisa o ressaltada. Datada, 25-60 dC.
- SIG-SG Dr18a: Plat de paret convexa, divergent més o menys obliqua, acaba amb un llavi semicircular. Datada 15-60 dC.
- SIG-SG Dr18b: Plat de vora convexa. La ruptura del perfil entre la vora i el fons té tendència divergent, de paret més obliqua. Datada 60-150 dC.
- SIG-SG Dr19: Plat de paret divergent, llavi vertical i enganxat a la paret que presenta tres divisions al cos: còncava, convexa i còncava, la divisió inferior té tendència divergent. La unió entre la vora i el fons es angulós o arrodonida. Datada 1-50 dC.
- SIG-SG Dr22a: Copa o plat de paret cilíndrica que acaba amb un llavi arrodonit; fons pla reposant sobre un peu anular baix i sortint, amb un solc a la meitat de la paret. Datada 40-100 dC.
- SIG-SG Dr22b: Copa o plat de paret fortament convexa acabada amb un llavi arrodonit, fons pla reposant sobre un peu anular bastant sortit i un solc a mitja paret. Datada 40-70 dC.
- SIG-SG Dr22c: Copa o plat de paret fortament còncava acabada amb un llavi arrodonit, sobre un peu anular baix i sortint. Datada 40-70 dC.

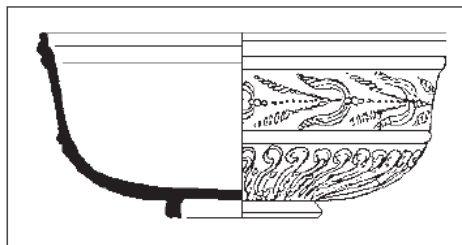
- SIG-SG Dr24/25a: Copa hemisfèrica de perfil corbat motllurat a la part superior externa de la paret, llavi marcat a la cara interna amb una incisió. La decoració estriada entre la motllura externa i el llavi. Datada 15-40 dC.

- SIG-SG Dr24/25b: Llavi més crescut que a la variant anterior i paret a la *guilloché* vertical. Datada 40-70 dC.
- SIG-SG Dr24/25c: Paret més gruixuda que les anteriors, és un bol hemisfèric més profund. Datat 70-120 dC.
- SIG-SG Dr27a: Copa o bol amb la paret dividida en dos parts convexes, la superior desenvolupada a *guilloché* i la vora marcada per un solc; motllures internes a l'extrem de canvi de perfil; peu característic per un solc a la cara externa. Datada 10-40 dC.
- SIG-SG Dr27b: Part superior llisa, més baixa que la variant precedent, acabada amb un llavi angulós i la cara superior plana, el canvi de perfil és marcat per una aresta. Datada del 40-80 dC.
- SIG-SG Dr27c: Bol de paret dividida en dues parts convexes, llavi exvasat, arrodonit i parets aplanada? sortints cap a l'exterior amb un solc al peu. Els exemplars més antics amb la part superior a *guilloché*. Datada 80/120 dC.

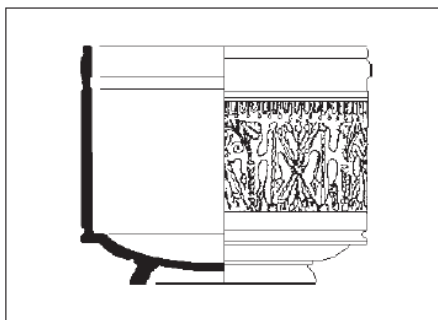

- SIG-SG Dr29a: Copa carenada amb la part inferior de la panxa convexa, esta separada de la part alta, còncava per un llistó flanquejat per dues línies de perles; la vora esta formada per un espessiment a la paret, a *guilloché*, de poca alçada dividida en dues parts iguals; peu anular crescut per una ranura a la part inferior i un ressalt dins la paret interna. Datada 10-40 dC.

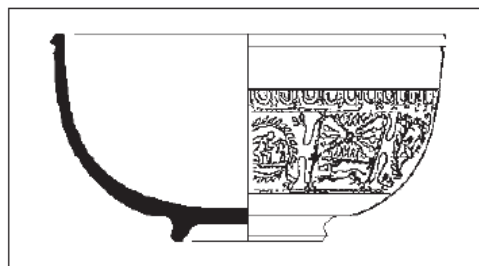
- SIG-SG Dr29b: Copa carenada més marcada, la vora esta constituïda per dos espessiments a *guilloché*; la superior esta clarament més desenvolupada; la paret és divergent a la part superior. Datada 40-90 dC.

- SIG-SG Dr30a: Bol cilíndric; paret vertical, s'uneix al fons molt còncau per un ressalt horitzontal; la vora del peu esta molt desenvolupada, motllurada i decorada a *guilloché*. Datada 10-40 dC.
- SIG-SG Dr30b: Banda superior llisa, més desenvolupada; els exemples més tardans son lleugerament obert. Datada 40-110 dC.

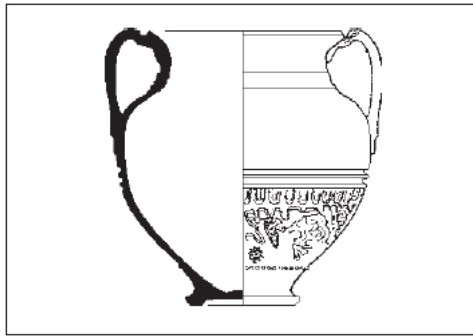
- SIG-SG Dr33a1: Bol de paret rectilínia divergent, el punt d'unió paret-fons anulós amb un doble ressalt intern al punt d'unió. Datat 20-60 dC.
- SIG-SG Dr33a2: Bol de paret més gruixuda amb un doble ressalt intern a la unió entre la paret i el fons. Datada 60-120 dC.
- SIG-SG Dr33b: Copeta de base plana i dimensions més reduïdes, més obert. Datada 60-120 dC.
- SIG-SG Dr33c: Bol de vora alta, parets gruixudes amb el punt d'unió entre el fons i la paret arrodonit. Datada 100-160 dC.

- SIG-SG Dr37a: Copa hemisfèrica, llavi en vara semicircular, llarga i una banda llisa sobre la bora. Peu força baix i base allargada. Sempre decorada coronada per una fila d'òvuls. Por portar un pic vessador i nanses. Datada 60-100 dC.

- SIG-SG Dr37b: Copa hemisfèrica, banda llisa sobre la vora més desenvolupada, peu pla i base allargada. Datada 100-150 dC.
- SIG-SG Dr44a: Vas de panxa baixa, paret gruixudes, fortament dividia per un solc extern i amb vora divergent. Datada 80-160 dC.
- SIG-SG Dr44b: Vas de panxa globular i baixa, parets gruixudes, fortament dividides per un profund solc extern, llavi obert i individualitzat per un solc extern. Datat de 110-170 dC.

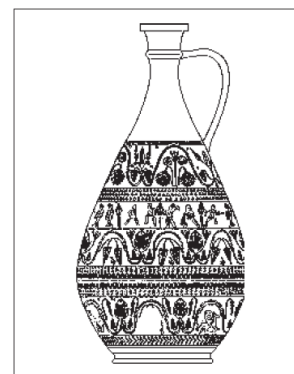
- SIG-SG Ha5: Plat de vora oberta, paret lleugerament, obliqua, rectilínia, enquadrada per dos solcs exteriors i un solc a la vora interna. Datada 10-50 dC.
- SIG-SG Ha7: Copa o bol de paret convexa i tendència còncaua acabada amb un llavi vertical, a l'interior hi ha tot un seguit de ranures que marquen la unió entre la vora i la paret. Datat 1-20 dC.

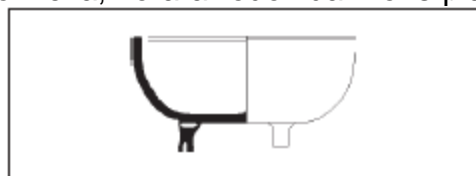
- SIG-SG Ha14: Copa de cos globular, vora netament reentrant, dos nanses a la part superior en el pla d'obertura, falcades per dos protuberàncies, panxa generalment a *guilloché* i un solc a la vora. Datada 15-40 Dc.
- SIG-SG Ha16: Vas cilíndric de fons còncau, peu anular baix, cos decorat per bandes paral·leles a *gulloché*. Datada 20-40 dC.
- SIG-SG He2: Plat de paret convexa, fons pla i al fons intern unes ranures concèntriques i l'exterior mal envernissat. Datada 1-30 dC.
- SIG-SG He4: Vas de cos cilíndric, obert de la part superior amb una vora sobresortint i motllurada; base del cos carenada, peu anular i llarg que esta lleugerament motllurat; dos solcs interns sobre la vora, decorats des de la part baixa, la panxa i la part vertical. Datat 40-70 dC.
- SIG-SG He5: Calze de paret lleugerament divergent, acabada per una vora sobresortint, vertical, presentant dos espais decorats a *guilloché*; fons còncau amb la unió paret-fons marcada per un ressalt, peu anular. Datada 40-60 dC.
- SIG-SG He7: Panxa ovoïdal amb un coll i una vora espaiada, divergent, llavi arrodonit i dos nanses oposades sobre l'espatlla i la vora, peu anular divergent, vernís exterior i a l'interior a la part del coll; decoració a motlle a la part inferior de la panxa. Datada 50-70 dC.
- SIG-SG He9: Vas de paret sub-vertical, baix de panxa carenada, fons còncau i peu baix, bandes llises sobre la vora; les tres quartes parts

inferiors de la panxa son decorades a motlle; té una nansa anular lateral. Datada 60-80 dC.

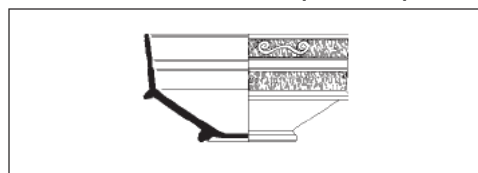
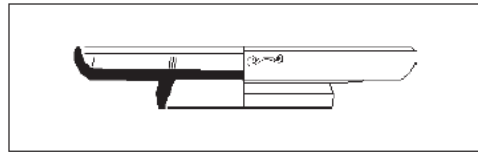
- SIG-SG He15a: Panxa allargassada, piriforme, sobre un peu anular sortint, un coll prolongat de la panxa acabada per una vora sobresortint, vertical; la nansa arrenca de la base del coll cap un sortint anular situat sobre la vora, decorada a motlle dividida en dos grups a causa de l'ús de dos motlles. Datada 30-120 dC.

- SIG-SG He15b: Panxa bi-troncocònica carenada marcada per un solc, peu anular sortint, coll entrant còncau, obert per un ressalt arrodonit i convergent al llavi; nansa que arrenca de la base de la vora cap el cos cilíndric que té la part inferior decorada a motlle
- SIG-SG He23: Vas hemisfèric separat amb una vora amb vessador, còncau, convergent, acabat en un llavi arrodonit sortint amb una divisió semi-cilíndrica sobre la vora. Datada 70-120 dC.
- SIG-SG He24: Vas de tendència hemisfèrica, carenada i alta, marcada per un sortint, vora oberta i arrodonida, individualitzada per un solc intern i extern, fons intern còncau. Datada 80-130 dC.
- SIG-SG He31: Copa de paret rectilínia, vertical o lleugerament divergent, llavi arrodonit individualitzat per un solc extern i intern, peu anular baix, ressaltat per la cara interna; dos variants de peu, segons el diàmetre. Datada 15-40 dC.
- SIG-SG He33a bol trípode de paret convexa, vora arrodonida i fons pla, tres peus cilíndrics fixes sobre la part plana del dons, vernís interior i a l'exterior a la part alta de la panxa. Datada 90-150 dC.
- SIG-SG He33b: bol trípode de paret gruixuda i convexa vora plana, presenta un solc intern a la part superior; tres peus cilíndrics fixes sobre la part plana del fons vernís interior i a l'exterior a la part alta de la panxa. Datada 90-150 dC.

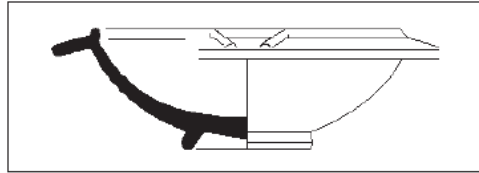

- SIG-SG He90.5: Panxa ovoïdal, rectilínia i còncava a la part inferior, peu anular a la cara externa arrodonida i sortint; lleugerament còncava i divergent acabada peu un llavi obert, arrodonit i sortint; diàmetre màxim com la panxa, decorada a la barbotina. Datada 100-160 dC.
- SIG-SG Kn78: Petita copa carenada i baixa, paret rectilínia, lleugerament divergent, peu còncau baix, vora rectilínia divergent amb decoració a motlles sobre la part rectilínia de la paret. Datada 60-100 dC.
- SIG-SG Ri1: Plat de paret convexa, més o menys reentrant, acaba en llavi arrodonit i individualitzat indicat per incisions interiors i exteriors. Els exemplars més recents tenen el llavi més marcat. Datada 20-60 dC.
- SIG-SG Ri5a: Copa o bol de perfil troncocònic i vertical, vora còncava motllurada amb decoració estriada i peu anular. Datada 5 aC-40 dC.
- SIG-SG Ri5b: Copeta i bol troncocònic, amb la vora rectilínia emmarcada per dos motlures i peu anular. Datada 20-40 dC.
- SIG-SG Ri5c: Bol troncocònic, vora rectilínia i llisa emmarcada per dos motlures, peu baix, fons pla i rarament estampat. Datada 30-50 dC.
- SIG-SG Ri8a: Copa o bol hemisfèric, llavi sortint obert a la part superior, plana i marcada internament a la vora; amb un ressalt a la cara interna del peu. Datada 15-30 dC.
- SIG-SG Ri8b: Copa o bol hemisfèric, vora corbada reentrant cap a l'interior, marcada al primer terç de la peça. Peu anular i còncau amb el ressalt característic. Datada 30-80 dC.
- SIG-SG Ri8c: Copa o bol hemisfèric, vora engrossida i paret còncava a la part inferior, motllurada exteriorment i peu quasi pla i desaparegut. Datat 80-120 dC.
- SIG-SG Ri9a: Petit bol o copa carenada, cos troncocònic i part superior cilíndric o lleugerament divergent, llavi arrodonit o aplanat, sortit; motllurat a la part superior en diferents zones. Datada 10-30 dC.

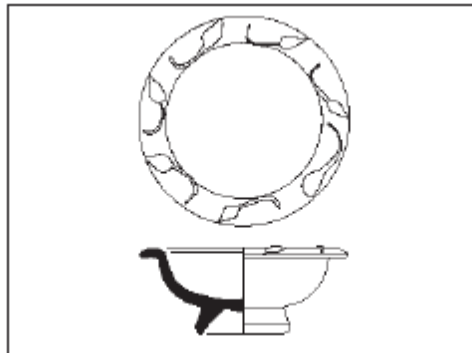

- SIG-SG Ri9b: Petit bol o copa carenada, cos troncocònic i part superior cilíndric o lleugerament divergent, llavi arrodonit i sortit, llis; fons ressaltat a la cara externa. Datada 15-70 dC.

- SIG-SG Ri12: Copa en forma de morter, vas hemisfèric, vora de forma allargassada lleugerament inclinada, amb una divisió delimitada per dos prolongacions al llavi exterior, peu de secció rectangular i secció triangular. Datada 40-70 dC.

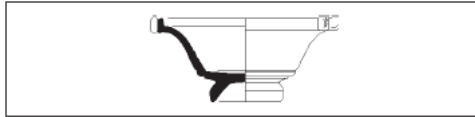

- SIG-SG Ri13: Panxa convexa i llarga fins al fons del plat, petit peu anular, la forma esta formada per un opercle situat a la part baixa de la vora; l'orifici central és proveït d'un collarí intern; l'opercle és perforat lateralment. Datat 40-110 dC.
- SIG-SG VeA1: Copa o bol de paret convexa, vora còncava i llavi penjant, decorada a la barbotina, fons extern còncau en els exemplars més recents. Datat 60-160 dC.

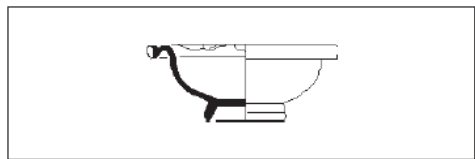

- SIG-SG VeA2: Plat de paret convexa, vora còncava i llavi penjant; decorada a la barbotina. És distingeix de l'anterior per la relació h/d situada entre 1/4 i 1/5. Datada 60/160 dC.
- SIG-SG VeA3: Copa de peu alt, convexa, vora còncava i llavi penjant, decorada a la barbotina. Datada 60-160 dC.
- SIG-SG VeA4: Copa de fons horitzontal reposat sobre un petit peu anular, vora còncava i llavi penjant. Datada 60-160 dC.
- SIG-SG VeB1: Copa o bol de paret divergent, vora horitzontal decorada a la barbotina i limitada per un solc. Datada 70-100.
- SIG-SG VeB2: Plat de paret divergent, vora horitzontal decorada a la barbotina i limitada per un solc. Datada 70/100 dC.

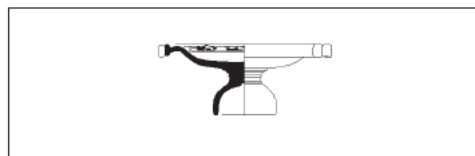
- SIG-SG VeB3: Copa de peu alt convexa, paret divergent, vora horitzontal decorada a la barbotina i limitada per un solc. Datada 70/100 dC.
- SIG-SG VeB4: Copa de fons pla i paret divergent, vora horitzontal decorada a la barbotina. Datada 70/100 dC.
- SIG-SG VeC1: Copa o bol de paret còncava, vora redreçada i nansetes enganxades a la paret. Datada 60/150 dC.

- SIG-SG VeC2: Plat de paret còncava, divergent i vora redreçada, a l'exterior motllurada en la unió entre la paret i el fons, rarament estampada. Datada: 90-150 dC.
- SIG-SG VeC3: Copa de peu alt i convexa, paret còncava i divergent, vora redreçada. Datada 90-150 dC
- SIG-SG VeD1: Copa o bol de paret convexa, vora còncava acabada en un llavi vertical, nanses enganxades i solc intern a la unió entre el fons i la vora, decorada a la barbotina. Datada 90-150 dC.

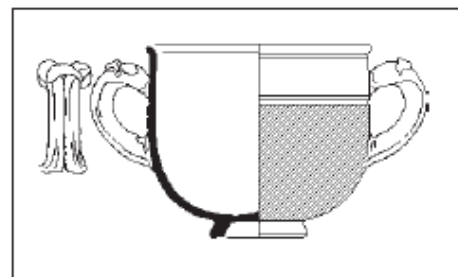
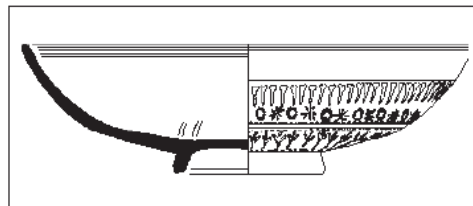

- SIG-SG VeD2: Plat de paret convexa, vora còncava acabada en llavi vertical, nanses enganxades, solc interior a la unió entre la vora i el fons, decorada a la barbotina. Datada 90-150 dC.
- SIG-SG VeD3: Copa de peu alt i convexa, paret convexa, vora còncava acabada amb un llavi vertical; nanses enganxades, solc intern a la unió entre la vora i el fons; decorada a la barbotina. Datada: 90-150 dC.

- SIG-SG VeD4: Copa de fons horitzontal, reposant sobre un peu anular; vora còncava acabada en un llavi vertical i nanses enganxades. Datada 90-150 dC.
- SIG-SG VeE1: Copa o bol de paret convexa, llavi vertical, nanses enganxades sobre la part alta del llavi; solc intern sobre la vora. Datada 70-130 dC.

- SIG-SG VeE2: Plat de paret convexa, llavi vertical enganxat a la part alta de la vora, nanses enganxades i solc intern sobre la vora.
- SIG-SG VeE3: Copa de peu alt i convexa; paret convexa; llavi vertical enganxat a la part alta de la vora igual que les nanses; solc intern sobre la vora. Datada 70-130 dC.
- SIG-SG VeF1: Copa o vol de paret carenada, vora còncava acabada en un llavi arrodonit, amb una rosseta estampada. Datada 90-150 dC.
- SIG-SG VeF2: Plat de paret divergent convexa, vora còncava i llavi lleugerament penjant, ressaltat internament a la unió entre la paret i el fons, generalment amb una rosseta estampada. Datada 90-150 dC.
- SIG-SG VeF3: Copa de peu alt i convexa, paret divergent, vora còncava lleugerament penjant, ressalt intern a la unió entre la paret i el fons; generalment amb una rosseta estampada. Datada 90-150 dC.
- SIG-SG VeF4: Copa de fons horitzontal, reposant sobre un peu anular baix, paret divergent convexa, vora còncava i llavi lleugerament penjant. Datada 90-150 dC.
- SIG-SG VertA: Cop de paret convexa de tendència còncava, molt acampanada, motllurada a l'interior de la vora; solc interior sobre la vora; medalló motllurat al centre del fons intern. Aquesta forma també pot incloure un motllurat a la decoració exterior del vas. Datada 20-40 dC
- SIG-SG VertB: Copa de paret convexa i acampanada, vora arrodonida, peu anular, solc interior i exterior sobre la vora; medalló motllurat al centre del fons intern. Aquesta forma pot incloure un motllurat a l'exterior del vas. Datat 30-60 dC.
- SIG-SG Vind13: Copa amb nanses de panxa hemisfèrica a la part inferior, cilíndrica i lleugerament convergent vers la part alta que acaba amb un llavi sortint semi-circular; té dos nanses d'orelles enganxades a la paret, decoració a motlle sobre la panxa i una fila d'òvuls. Datada 20-60 dC.

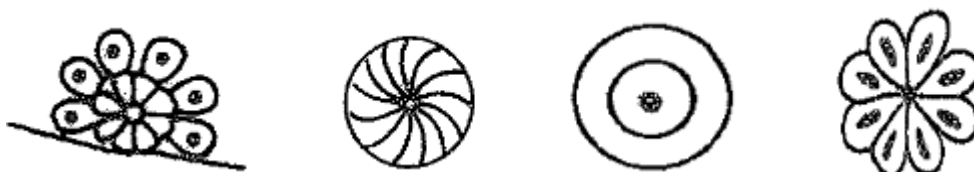
3.3.6 Els sigilla

Els terrissaires eren majoritàriament indígenes, professionals majoritàriament d'origen celta. Els tallers podien ser l'associació de diferents terrissaires formant les *OFFICINA* o sucursals (Fernández Ochoa, 2015).

Els *sigilla* feien menció als terrissaires en genitiu; les *OFFICINA* les trobem abreviat (*OF*, *OFFI*, *O*) acompanyades del nom de l'autor, significaven (*l'oficina de*). Altres formules eren el *FIGVLUS* abreviats (*FI*, *F*), *MANVS* abreviat de diferents maneres (*MAN*, *MA*) que significava (*de mà de*) i també el trobem abreviat (*MSF*), en aquest cas el significat canvia (*manus sua fecit*).

Respecte a les formes, moltes mantenen la tradició itàlica, menys ornamentades i separades en dos tipus de patrons, segons Bet (1989):

- Anepigràfiques (decoratives): principalment rossetes o de cartutx circular, d'un o més cercles concèntrics, imitant la vaixella metàl·lica i també podem trobar-les en forma d'espivals. A més, en algun cas excepcional, trobem la combinació amb les epigràfiques.

Marques de la Graufesenque (Shaad, 2007)

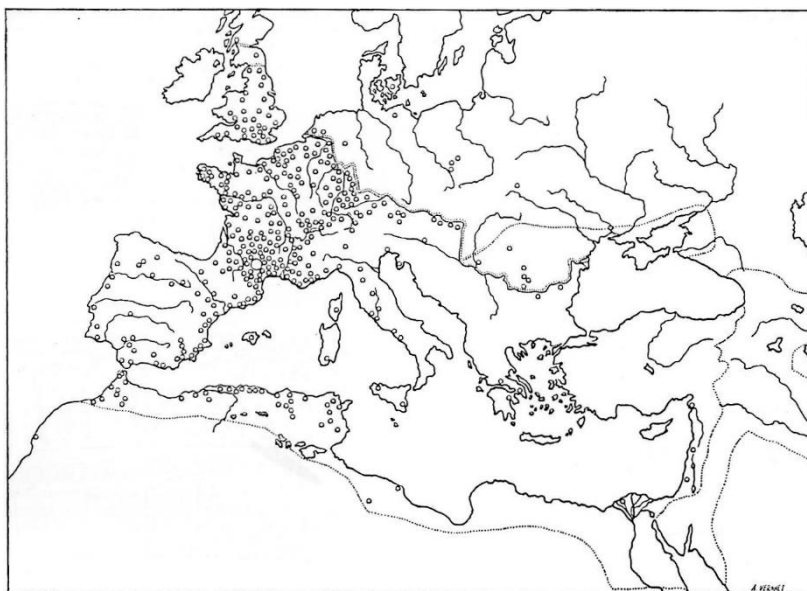
- Epigràfiques: cartutx rectangular de cantonades arrodonides i a l'interior el nom del terrisser amb la fórmula corresponent. També pot aparèixer inscrit dins un cercle rectangular d'un diàmetre superior al cartutx o en cercles concèntric de dimensions inferiors la marca del terrisser.

Marques de la Graufesenque (Shaad, 2007)

3.3.7 Difusió

A partir de totes les dades podem determinar la seva difusió, àmplia sobretot des de mitjans del s.I dC quan “assaltà” el mediterrani fins a desbancar les produccions itàliques reduint notablement el seu espai de consum, circumscrites exclusivament a la península itàlica, com a conseqüència dels canvis en el gust a més del seu reduït cost a causa de la producció en massa.

Mapa de la difusió ceràmica de la Graufesenque, Bémont 1986

Una forma d'entendre la seva magnitud és a través de la documentació dels productes a l'occident mediterrani, a partir de les dades de la Graufesenque àmpliament representats a l'occident mediterrani.

És tracta d'un producte molt abundant sobretot a les àrees circumdants al centre tan escala local i regional a més del comerç del port de Narbona des d'on arribava arreu del Mediterrani (Nieto, 2005).

Se'n ha documentat una important presència als campaments del *limes* germànic i més enllà de la frontera. A l'est d'Europa, la seva presència és bastant anecdòtica documentada al Pròxim Orient, Grècia i Egipte. També s'ha demostrat la seva presència al nord d'Àfrica molt més nombrosa que a la península Itàlica.

Una mostra del comerç amb la península ibèrica és el vaixell de Cala Culip IV, la seva carrega era principalment *sigillatae* de la Graufesenque acompanyat d'altres productes fent feient el flux comercial (Nieto, 2001).

Podem veure una gran concentració d'aquets productes al nord-est península i les àrees costaneres, poc a poc anirà penetrant cap a l'interior seguint els cursos fluvials, com la conca de l'Ebre.

Per tant podem constatar una gran concentració als territoris més immediats del taller que governà la mediterrània. Amb una producció gaire bé inexistent a l'est d'Europa i que no penetrà a la península itàlica degut a l'existència de les produccions tardo-itàliques.

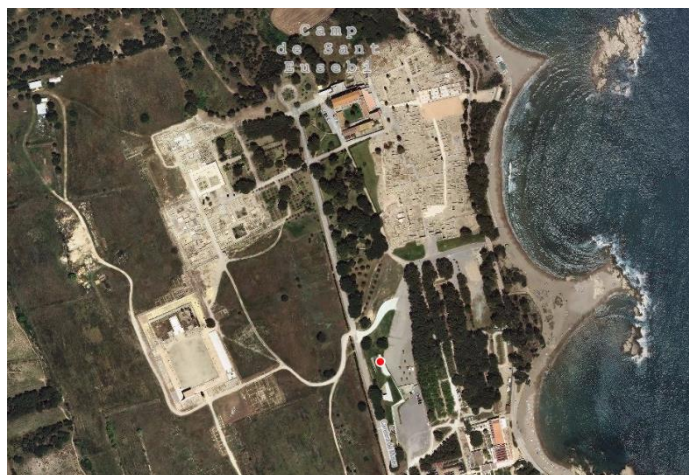
Un últim aspecte a remarcar és aquest vessant atlàntica del comerç en gran part vers Britània a causa de la nombrosa arribada de productes procedents del nord d'Àfrica. Aquesta vessant serà fortament explotada per Lezoux i el seu entorn que es convertiran en un espai floreixen on hi sorgiran nombrosos tallers.

4. La *terra sigillata* d'Empúries

A partir dels coneixements obtinguts en la recerca bibliogràfica, posant especial èmfasi en aspectes tipològics, de producció i distribució de la *sigillata* itàlica i sud-gàl·lica. S'ha realitzat un exercici d'identificació tipològica d'un conjunt procedents d'Empúries.

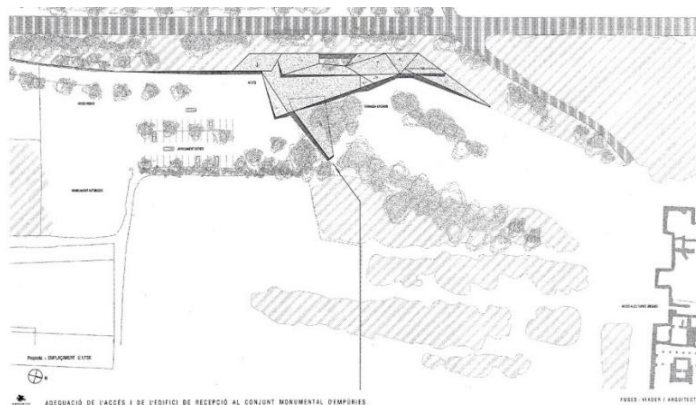
4.1 Situació geogràfica

El conjunt monumental d'Empúries es troba situat dins el municipi de l'Escala a l'Alt Empordà. És coneguda pels seus vestigis grecs a Sant Martí d'Empúries (*Paialapolis*) i també la Neàpolis, l'antiga colònia grega d'*Emporion*. A més de la ciutat romana d'*Emporiae*.

Mapa de situació de l'espai excavat el 2010 (ICC 1:50m)

El conjunt ceràmic estudiat procedeix d'una intervenció realitzada el 2010 d'una a l'espai suburbà de les dues ciutats, amb les següents coordenades UTM (X)509918m (Y)4664475m i uns 11,8 m sobre el nivell del mar. Com a conseqüència de la construcció de l'edifici de recepció de visitants projectat pel despatx d'arquitectes Fuses i Viader.

Planta de l'edifici projectat pels arquitectes

Tingueren lloc un seguit d'intervencions arqueològiques al sector sud d'entrada del conjunt arqueològic, davant la possible existència de restes arqueològiques sobretot tombes, com havia documentat Almagro a la necròpolis Bonjoan situada 200 m al sud de la ciutat grega i just darrere l'Hotel Empúries (Santamaría i Tremoleda 2010).

4.2 La intervenció de l'àrea suburbana

Prèviament es van plantejar tot un seguit de sondatges a l'espai afectat, van realitzar la projecció de dos rectangles, el primer d'orientació NE-SO de 12 m per 9 m i l'altre NO-SE de 30 m per 14 m, per la posterior intervenció.

La planimetria fou definida a partir de la fotogrametria de l'empresa Otecar, a partir de l'encàrrec de la Diputació de Barcelona. Els treballs de camp es van iniciar al de febrer del 2010, prologant-se uns vuit mesos, dirigits per Paula Santamaría i Joaquim Tremoleda, i assistits per auxiliars d'Arqueolític.

L'obertura del primer quadrat després de retirar un nivell uniforme de sorres negres molt potent sota la capa vegetal, de deposició moderna va ser determinat com a 10-SU-28-D1-100, cobria un nivell marronós més sorrenc.

En documentar que la zona estava ocupada per estrats arqueològics i restes de construcció es va desestimar continuar amb els sondatges per les seves limitacions i es va decidir obrir en extensió.

Imatge una vegada excavat el primer rectangle

Provocant la necessitat de dividir de l'espai en tres sectors a partir de les estructures que varen sorgir:

- Sector 100: situat a l'oest d'un mur continu en sentit N-S

- Sector 200: espai interior d'una nau rectangular
- Sector 300: a la banda oriental de l'estructura

Els materials estudiats procedeixen del sector 200, en un conjunt d'estructures considerades un edifici, en el qual van sortir nombroses de formes i restes significatives de *sigillata* itàlica i sud-gàl·lica.

Sector 200 i les relacions estratigràfiques

El sector 200 correspon a la part central de la intervenció. Després d'extreure la capa superficial (UE 200), es van definir unes estructures constructives. D'una banda un mur allargat d'orientació N-S i un recinte rectangular, que constitueix la nau d'un l'edifici.

Imatge de la nau de l'àmbit 200

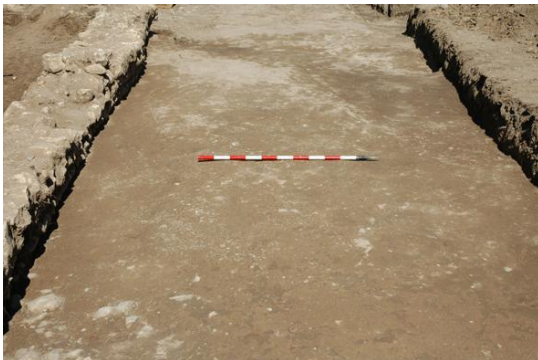
Una estructura formada per un mur oest N-S (201), el tancament nord identificat com a UE 202 d'orientació E-O, a l'est (203) i tancant l'estructura al sud, 204. Totes aquestes unitats estratigràfiques formen vagament un rectangle, té algun reforç (205) a l'angle nord-oest. A més a més de la UE 206 prolongació de l'edifici continuant amb 207 i 208, seria una antiga entrada tapiada, totes tres formen un mur probablement de contenció de terres.

A l'interior de la nau es va identificar un paviment (212), compost per sorres blanquinoses que cobria la meitat oriental de l'àmbit i directament en relació amb el mur 203, aquets indicis marcarien la cota de circulació de l'edifici. Per sota del paviment sorgí un nivell de sorres clares, diferenciat i designat com 215.

Paviment conservat a la part oriental de l'àmbit corresponent a la UE 212

A la zona on no és va conservar el paviment tot i la composició similar del sediment fou designada com una altra unitat estratigràfica (213). Sota seu hi havia 214 que cobria un farcit o nivell de contenció d'una gran potència i amb nombroses restes materials (216). La UE 217 correspon al mateix farciment, però com que corresponia l'espai de l'àmbit on no es conservava paviment es va designar amb un altre número.

Imatge de la UE 218 perllongada cap al sector 300 com UE 305

Ambdós nivells cobrien parcialment la roca mare i un antic paviment (218), passa per sota de la UE 203 i arriba al sector 300, un paquet de sorres clares i compactes que indiquen la preexistència d'una estructura prèvia anterior a l'edifici identificat com 305.

Per sota 218, afloraven les restes d'una inhumació remenada (219), una vegada aixecada va aparèixer un farciment molt potent de sorres llimoses i de nombroses restes ceràmiques i ossos tan d'animals com d'éssers humans (220). Aquesta UE cobria una gran fossa que no passava per les seccions (248) coberta íntegrament de material (228), un materials que Santamaria i Tremoleda (2010), interpreten com un banquet funerari d'una vaixella trencada prèviament.

La fossa era retallada per 221 que cobria diversos enterraments: una inhumació en àmfora ibèrica (UE 222), un cos en posició fetal (244), un nadó inhumat (232). A més d'un conjunt de pedres (233) la inhumació d'un nadó amb l'aixovar de guerrer, molt a prop s'hi va identificar un possible *bustum* (234) cobert de pedres (235) amb nombroses cendres i restes ósses, d'una possible pira funerària.

4.3 Els materials

L'excavació va aportar nombroses restes materials, d'entre les quals posarem especial èmfasi en la *sigillata* itàlica i sud-gàl·lica. L'anàlisi s'ha centrat en quatre UE situades sota el paviment (212): la 213, 214 i dues unitats estratigràfiques corresponents al farcit d'anivellació del terreny (216 i 217), que esta diferenciat per distingir entre la part on es conserva el paviment i on no.

En conjunt a totes les UE s'hi ha trobat un total de noranta quatre fragments de *terra sigillata*. Quaranta set associats a la producció típica de la península itàlica però també *presigillata* de Bram i Narbona. A més de quaranta nou fragments de *sigillata* sud-gàl·lica. Tot això mostra una presència equilibrada d'ambdues produccions, per una correcta comprensió caldrà consultar els annexos.

4.3.1 UE 213

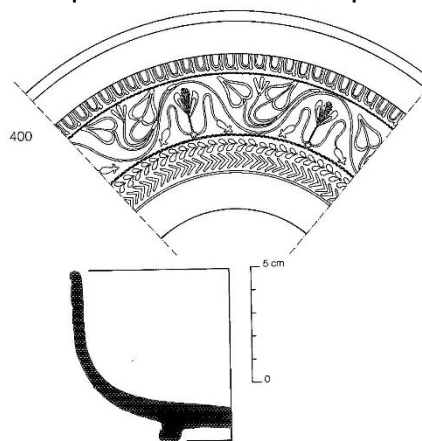
L'estrat, corresponent a l'àmbit de l'edifici on no es conserva el paviment (212), ha proporcionat unes sis-centes dotze restes materials. D'aquest conjunt vint corresponen a *terra sigillata*, set de la producció itàlica (1%) i deu de *sigillata* sud-gàl·lica (2%). A més d'un fragment de *sigillata* itàlica de vernís negre. Les formes i fragments representatius:

- Vora de SIG-IT 18, plat de paret vertical i llavi arrodonit, la paret interna amb un relleu còncav sense cap ranura, la cara externa de la peça presenta dos línies a la i la part superior i fa una petita motllura a la part inferior abans del canvi direccional, esta emmarcada per dos llistonets. A més d'un petit semicercle que marca el canvi de la peça i el fons pla. La pasta és ataronjada amb un desgredant fi i visible, i el vernís vermell ataronjat es conserva parcialment tot i que ha perdut brillantor (lám.1, 1).
- Vora de SIG-IT 4, recorda molt a la variant 4.5, plat de paret convexa i llavi més o menys triangular. la cara interna presenta un encaix molt marcat a

més a més poc a poc és va engruixint produint un solc molt marcat i el canvi direccional de la peça. L'exterior és totalment llis i marca el canvi direccional en angle recte. La pasta és més o menys ataronjada, desgreixant fi, amb el vernís es d'un vermell ocre i conserva la seva brillantor en zones molt localitzades (làm.1, 2).

- Vora de SIG-SG 24/25, recorda la variant 24/25b, copa de paret convexa i llavi rodó parcialment trencat, la cara interna és totalment llisa. L'exterior presenta un apèndix arrodonit a mig cos no massa gran, la part superior esta decorada per dues línies molt fines que emmarquen la decoració a rodet unidireccional. Pasta rosada amb implosions de calcària, el vernís es d'un vermell fosc i brillant, no es conserva a tota la peça, a més conserva restes de concessió a la paret externa (làm.1, 3).
- Base de SIG-SG 18b, únicament conserva la part inferior del peu per desgràcia no es conserva el fons i tampoc la paret. De secció triangular molt desgastada a la part inferior pel seu ús, marca una petita motllura. La paret externa és gaire bé recta i la interna té marcat un petit canvi d'inserció del fons pla. La pasta és beige amb el desgreixant fi, el vernís es conserva bé tot i haver perdut la seva brillantor. (làm.1, 4)
- Base de SIG-SG 18a, de petites dimensions i parcialment trencada només conserva la part del peu de secció circular, la cara externa marca un petit sortint i una petita motllura. La pasta es rosada i el vernís granatós, d'un vermell intens que conserva la seva brillantor original (làm.1, 5).
- Base de SIG-SG 27 a, copeta o bol de la que és conserva la part la part inferior del peu i part del fons. De secció triangular presenta un solc exterior marcat i còncau delimitat per dos llistonets a més a més tan la paret interna com externa mostren una certa convexitat. El fons pla i és pot veure l'arrencament de la paret biconvexa típica de la peça. La pasta és rosada i depurada amb un desgreixant fi i presenta restes de calcària, el vernís és d'un vermell corallí brillant parcialment en algunes parts de la peça (làm.1, 6).

- Fragment informe de SIG-SG 37, correspon a la part central de la peça on es concentra la decoració, parcialment trenacada. Podem observar el solc caràcterístic emmarcat per dos llistonets, una senefa d'oves que hauriem d'associar al tipus Da.1 de Cala Culip IV. També podem observar una petita línia d'una certa convexitat, a partir d'aquets indicis ens fa pensar que es tractaria d'una peça bastant similar a la 400 de motius vegetals (Nieto, 2001). La pasta és rosada, desgredant fi, i el que fa el vernís està ben conservat, conserva el brillantor a la part superior la decoració està una mica erosionada i presenta importants restes de concrecció. (lám.1, 7)

A partir d'aquestes evidències, tot i només estudiar una petita del conjunt de l'estrat, podem aproximar una cronologia que tindria com a *post quem* 10 aC i l'*ante quem* el 80-100 dC.

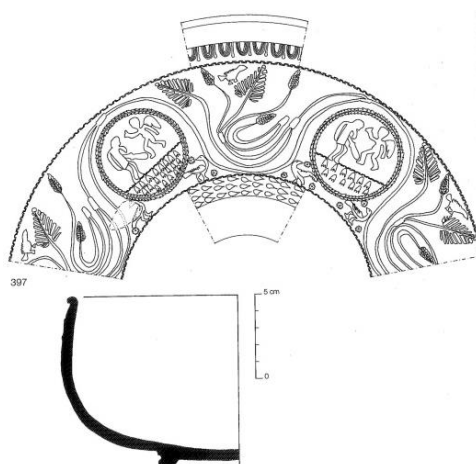
4.3.2 UE 214

La unitat estratigràfica està coberta per 213, i s'han recuperat un total sis-centes quinze restes materials. Vint-i-cinc de les quals corresponen a produccions de *terra sigillata*. Cal distingir entre la producció itàlica amb nou fragments (1%), tres fragments de *presigillata* sud-gàl·lica i tretze de *terra sigillata* sud-gàl·lica (2%). Amb els següents fragments:

- Vora de SIG-IT 23, recorda a la variant 23.2.2, copa de vora circular i llavi pla a més de paret convexa trencada just al canvi de direcció. Cara interior més o menys plana amb una ranura marcada a la part inferior, la cara externa és llisa menys a la part superior on presenta una decoració d'aplics que representa motius geomètrics. A més a més fa una petita motllura marcada per dos llistons. La pasta és ataronjada, desgredant fi, i el vernís és vermellós i ocre ben conservat i brillant (lám.2, 1)
- Vora molt similar a SIG-IT 36, recorda algunes característiques de la variant 36.4, paret vertical i llavi arrodonit. Paret interna llisa, a la part inferior marca un canvi de direcció. La cara externa presenta unes línies

molt pròximes a la vora i unes motllures molt fines a mig cos. La pasta és ataronjada i el vernís més o menys marronós ben conservat i poc brillant. (làm.2, 2).

- Vora de SIG-IT 18, recorda la variant de 18.2, plat de paret convexa i llavi pla lleugerament oberta. La paret interna presenta una petita ranura marcada, a la part inferior hi ha el canvi de fons pla en direcció a la base. La paret externa llisa i còncaua fa una petita motllura molt marcada a la part superior i inferior, la pasta ataronjada i vernís vermell ataronjat i brillant a la part superior, la resta de la peça s'ha desgastat (làm.2, 3).
- Vora SIG-SG 27, recorda la variant 27 c, copeta o bol de paret convexa en dos seccions que conserva la vora i la paret superior, llavi lleugerament oberta i caient cap a l'exterior. La cara exterior la vora fa la motllura característica de la forma i no presenta decoració. La pasta és rosada amb un vernís corallí brillant ben conservat (làm.2, 4).
- Vora de SIG-SG 27, recorda la variant 27 c, copeta o bol només conserva la vora lleugerament oberta i plana, llisa i sense decoració a la cara externa fa una doble motllura i sense cap marca a la part interior. La pasta és rosada amb un vernís brillant de color corallí (làm.2, 5).
- Fragment informe de SIG-SG Drag.37, copa hemisfèrica correspon al cos central de la peça on s'inicia la decoració d'òvuls, es poden veure restes de la seva sanefa gaire be perduda, decoració central amb motius vegetals identificada per la fulla molt similar a Ca. 80 de Nieto, 2001. A més a més el cercle de fulles de llaurar manté certes similituds amb la peça 397 de Cala Culip IV, la decoració interior és difícilment identificable i erosionada pel seu desgast, probablement serien figures humanes. La pasta és rosada amb un desgreixant molt fi i amb restes de calç. El vernís d'un vermell corallí i molt brillant que esta perdut en algunes part de la peça (làm.2, 6).

- Base de presigillata sud-gàl·lica que no ha pogut estar associada a cap forma en concret, però molt similar a un plat o una copeta de petites dimensions degut al seu fons tan planer. El peu es de secció circular arrodonida que fa una petita motllura. Pasta marronosa clara i amb el desgreixant molt fi, el vernís vermell fosc molt mal conservat i difícilment descriptible (làm.2, 7).
- Base de SIG-IT 18, recorda la variant 18.2, plat que conserva el peu de secció rectangular i una part important del fons, pel seu diàmetre es tracta d'una peça de dimensions considerables. Cara interna plana amb decoració a rodet unidireccional i just a sobre la marca de l'artesa *SEX AINI* dins un cartró rectangular separat per una línia, analitzat al final. La pasta és ocre amb un desgreixant fi i visible, el vernís es vermell marronós i brillant a la part interior a més de tenir el peu sense vernís (làm.2, 8).

Terrisser	Segell	Forma	Taller	Cronologia	Referència	Tipus
SEXTUS ANNIUS		SIG-IT 18	Arezzo	20 aC – 10 dC	Oxé, A., Comfort, H (1968)	TSI

- Base de *sigillata* sud-gàl·lica de grans dimensions difícilment associat a una forma concreta, fons pla i la paret amb un canvi direccional marcat. La secció del peu és triangular i molt angulós, marcant una petita motllura per la cara externa. La pasta és rosada amb un desgreixant fi entre el que s'hi pot trobar restes de calç, el vernís és d'un vermell intens i brillant conservat a la part interna (làm.2, 9).
- Base de *sigillata* sud-gàl·lica, conserva únicament el fons i el peu de secció circular lleugerament aixecat i anular, esta parcialment trencat. A la cara externa marca un petit ressalt i una motllura. La pasta és rosada amb un desgreixant molt fi fàcilment identificable amb restes de calcària, i de concreció. Pel que fa el vernís és d'un vermell corallí que conserva parcialment la seva brillantor (làm.2, 10).

A partir d'aquestes dades podem aproximar-nos amb terme *post quem* determinat a partir del segell (làm.2,8) que ens situa a l'entorn el 15 aC i com a l'*ante quem* probablement estaríem parlant al voltant del 80 dC.

4.3.3 UE 216 I 217

Els dos estrats conjuntament formen el farciment de l'edifici d'una gran potència i restes materials, servia per regularitzar el nivell de circulació. Al moment de l'excavació ha estat distingit en dos números per diferenciar la part on es conservava el paviment i on no.

A la UE 216, s'hi ha documentant un total de mil cinc-cents setanta nou restes materials. D'aquest total quaranta nou corresponen a produccions de *terra sigillata*, vint-i-sis corresponen a la producció itàlica (2%) i vint-i-tres son *sigillata* sud-gàl·lica (2%). Les formes i fragments representatius:

- Vora de SIG-IT 20, recorda a la variant 20.4, plat de llavi lleugerament obert i pla, presenta una petita motllura conca a la part externa i manté un cos pla i llis fins una petita motllura molt marcada del canvi de direcció de fons pla. A la cara interna podem veure una petita marca a la paret. La pasta és ataronjada i de desgreixant fi, el vernís és d'un vermell ataronjat, uniforme i brillant que no s'ha conservat a les motllures (là.m.3, 1).
- Vora de SIG-IT 32, recorda a la variant 32.1, copa de llavi lleugerament obert, rectangular i pla. La part superior esta decorada per dues incisions i motius geomètrics en relleu probablement fets amb aplics, corresponents a petits rectangles. La paret externa es totalment llisa i la paret interna presenta una petita ranura. La pasta és ataronjada amb un desgreixant fi fàcilment visible, pel que fa el vernís esta més o menys perdut a la vora però ben conservat a la paret d'un color vermellós i ataronjat que ha perdut la seva brillantor. A més a més presenta restes de concessió (là.m.3, 2).
- Vora de SIG-IT 17, recorda a la variant 17.2, copa de llavi vertical i arrodonit. La paret externa esta dividida en dos una part superior i inferior a més d'un cos còncav que presenta dues motllures i unes incisions irregulars a la part central. Tan la part superior com inferior presenten decoracions de dues línies i rectangles en creu més ben conservats a la part superior. La pasta és ataronjada i desgreixant fi, com el vernís molt ben conservat i brillant que s'ha perdut a la motllura inferior (là.m.3, 3).
- Vora de SIG-IT 17, recorda la variant 17.1, copa de llavi vertical i arrodonit caient. La paret externa és llisa i té marcat el canvi de direcció, convertint-se en un a petita motllura molt i un cos còncav. La cara interna té una petita

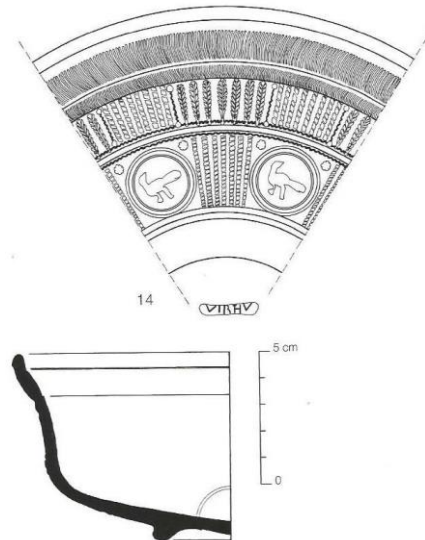
ranura marcada i un petit relleu convexa molt marcar. La pasta és ataronjada de desgreixant fi i visible, el vernís es brillant i adherent més o menys ben conservat (làm.3, 4).

- Vora de SIG-IT 20, recorda la variant 20.4, plat de llavi vertical i pla, fa un petit apèndix semicircular, un cos pla amb dues motllures la segona més gran que la primera i al final una motllura triangular que marca el fons de la peça i el canvi de direcció cap a la base. A la part interior presenta una petita incisió a la paret i un relleu convex. La pasta és ataronjada de desgreixant fi, vernís ocre i brillant ben conservat (làm.3, 5).
- Vora de SIG-IT 33, recorda la variant 33.2, copa de paret còncava i llavi vertical arrodonit. La paret interna presenta una petita ranura interior i és totalment llisa, la paret exterior segueix aquesta concavitat i presenta una decoració a rodets bidireccional, emmarcada per un apèndix rectangular amb una motllura al mig i per la part superior una incisió. La pasta es ataronjada amb un desgreixant fi i visible fàcilment identificable. El vernís és d'un vermell ataronjat i brillant, millor conservat a la part interior de la peça (làm.3, 6).
- Vora de *sigillata* itàlica, no s'ha pogut associar a cap forma concreta. Llavi lleugerament obert, de secció circular. La paret exterior presenta una decoració a rodets bidireccional que toca el llavi de la peça, la paret interior és totalment llisa. Pasta ataronjada, desgreixant fi i visible, el vernís ocre i brillant, en general ben conservat (làm.3, 7).
- Vora de SIG-IT 17, recorda a la variant 17.3, copa de paret vertical arrodonida. La paret externa a la part superior és plana i fa una petita motllura una funció còncava molt erosionada, presenta una petita motllura desgastada i regular amb una seguit de ratlles verticals. També presenta un altre canvi es presenta de forma convexa caient cap a la paret de la peça. La paret interna té un petit relleu còncav amb una direcció inclinada cap a l'interior. La pasta és ataronjada amb un desgreixant fi visible, el vernís és ocre on es conserva ha perdut la seva brillantor. (làm.3, 8).
- Base de *sigillata* itàlica, no s'ha pogut identificar cap forma concreta encara que molt probablement d'una forma decorada que son aquets grans calzes amb bases motllurades i de peus plans. La pasta és de color ataronjada i

desgreixant fi visible fàcilment identificable, el vernís vermellós ataronjat ha perdut la seva brillantor i s'ha perdut a la part superior de la peça (làm.3, 9).

- Base de *sigillata* itàlica, no s'ha pogut identificar cap forma concreta encara que molt probablement d'una forma decorada que son aquets grans calzes, de peu pla i de secció triangular conserva part de la paret de la base externament motllurada. La pasta és de color ataronjada i desgreixant fi visible fàcilment identificable, el vernís vermellós similar la pasta és brillant es troba més o menys ben conservat (làm. 3, 10).
- Base de *sigillata* itàlica, no s'ha pogut identificar cap forma, peu de secció circular i arrodonida conserva part dels fons que recorda molt a un plat té una incisió i fa una petita decoració a ratlles, segurament fetes a rodet (làm. 3,11).
- Base de SIG-IT 18, recorda a la variant 18.2, el peu es de secció rectangular de línies molt rectes, es conserva part del fons pla que té una petita decoració de tres ratlles, dos exteriors i una de central de majors dimensions i més ben marcada. La pasta és ataronjada i de desgreixant fi i visible, el vernís és vermellós ataronjat i brillant més o menys ben conservat (làm.3, 12).
- Vora de SIG-SG Drag.18, recorda a la variant 18b, plat de vora lleugerament oberta i secció rectangular i plana a la part superior. La paret externa és totalment llisa i la part interna marca un lleuger canvi de direcció. El vernís es d'un vermell granots i corallí molt brillant ben conservat (làm.4, 1).
- Vora de SIG-SG Drag.18, recorda a la variant 18a, plat amb la vora lleugerament oberta i secció rectangular i circular. La paret externa és totalment llisa i amb una certa convexitat, la paret interna marca un petita ranura. La pasta és de color rosat amb desgreixant fi i la presència de calç típica de la Graufesenque. El vernís es d'un vermell fosc i corallí molt brillant ben conservat (làm.4, 2).
- Vora de SIG-SG Ri9b, copa de paret carenada i vertical amb una vora oberta i plana de secció lleugerament circular, al llavi hi fa una petita motllura. La pasta es rosada i de desgreixant fi i visible, pel que fa el vernís es troba en bon estat de conservació de color corallí i poc brillant (làm.4,3).

- Vora de SIG-SG 29, recorda la variant 29b, copa de paret inclinada i vora lleugerament oberta i de secció circular, la paret interna té marcada una petita excrescència a la part superior i un petit relleu convex a mig cos. La paret externa, dividia en dos seccions per un solc reentrant a mig cos que separa les dos parts decorades, a la part superior hi observem una decoració formada per línies de posició inclinada a la part inferior tornem a trobar una decoració de línies d'orientació vertical acompanyada d'una decoració floral similar a Ca.67, i que guarda certa similitud amb el motlle 14 de Cala Culip IV de Nieto, 2001. La pasta és rosada i de desgredant molt fi, el vernís es de color vermell corallí molt brillant (lám.4, 4)

- Fragment informe de SIG-SG Drag.37, copa hemisfèrica correspon a la part central de la peça on s'inicia la decoració una mica erosionada, formada per una incisió convexa que marca l'inici de la part decorada. Just a sota una sanefa d'ovals de mesures irregulars, seguida d'una línia d'òvuls similars al tipus Da.8, i a sota una decoració en flors del tipus Cb.50 de les peces procedents de Cala Culip IV de Nieto, 2001. La pasta és rosada i de desgredant fi, el vernís és brillant i ben conservat de color corallí (lám.4, 5).
- Fragment informe de *sigillata* sud-gàl·lica, probablement de la forma Drag. 37, on hi podem observar una decoració molt desgastada i erosionada formada per una línia d'òvuls d'una certa similitud al tipus Da.6 i una sanefa de flors del tipus Cb.50 de Cala Culip IV. La pasta és rosada i el vernís no es troba en un estat òptim i poc brillant (lám.4, 6).
- Base de SIG-SG Drag.18, recorda la variant 18a, plat que conserva parcialment un peu molt desgastat de secció triangular i lleugerament arrodonit. Marca una petita línia a mig cos que la diferencia de la variant 18a, la pasta és rosada i amb un desgredant fi i visible, el vernís vermell corallí ha perdut la seva brillantor i està desgastat (lám.4, 7).
- Base de SIG-SG Drag.18, recorda la variant 18b, plat amb el peu de secció triangular i lleugerament arrodonit, conserva part d'un fons pla i externament

fa una petita marca a mig cos. La pasta és rosada i el vernís corallí es conserva més o menys bé (làm.4, 8).

- Base de SIG-SG Ri8b, de fons pla i peu baix de secció triangular lleugerament arrodonida. La pasta és rosada amb un desgreixant fàcilment identificable, amb restes de calcària. El vernís es brillant i corallí en bon estat de conservació (làm.4, 9).
- Base de SIG-SG Drag.18, recorda a la variant 18a, plat amb peu alt i fi de secció triangular i fons arrodonit, amb una petita línia a mig cos. La pasta és rosada i de desgreixant fi i visible amb restes de calcària, el vernís ha perdut la seva brillantor però està ben conservat (làm.4, 10).
- Base de *sigillata* sud-gàl·lica que no s'ha pogut associar a cap forma concreta, peu de perfil baix i secció arrodonida marca una petita línia a la cara externa de la peça i part del fons d'un gruix considerable. La pasta és rosada i de desgreixant visible, vernís brillant molt perdut arreu de la peça (làm.4, 11)
- Base SIG-SG 18, recorda la variant 18a, plat que conserva un peu alt i fi de secció triangular de punta arrodonida i parets verticals i fines inserides a un fons pla, de gruix divergent entre la part interna i externa de la base a més a més a la paret interna hi trobem una marca epigràfica corresponent a un cartutx rectangular de) cantonades arrodonides envoltat per un cercle concèntric molt fragmentat del que només s'ha pogut llegir una lletra detallada a la següent taula. La pasta és rosada i amb un desgreixant fi, presenta algunes restes de concessió, el vernís es corallí i molt brillant molt ben conservat arreu de la peça (làm.4, 12).

Terrisser	Segell	Forma	Taller	Cronologia	Referència	Tipus
...N		SIG-SG Dr18a	Graufesenque	15-60 dC (de la forma)		TSG

- Base SIG-SG 18, recorda la variant 18a, peu alt i de secció triangular acabat amb una forma arrodonida de parets verticals, marcant una línia a mig cos, tenen un cert gruix i s'insereixen a un fons pla on hi ha una marca epigràfica corresponent a un cartutx cantonades arrodonides on es pot llegir ...TTIM identificat a la següent taula. La pasta és rosada i de desgreixant fi i visible,

el vernís de color corall és troba més o menys ben conservat arreu de la peça tot i que ha perdut la seva brillantor (làm.4, 13)

Terrisser	Segell	Forma	Taller	Cronologia	Referència	Tipus
SCOTTIM		SIG-SG Dr18a	Graufesenque	30 dC	Shaad, D. (DIR.) (2007)	TSG

En canvi la UE 217 ha donat molt menys material, cent cinquanta-un fragments, tres són *sigillata* itàlica i la *sigillata* sud-gàl·lica està representada amb un únic fragment. Les formes i fragments representatius:

- Vora de SIG-IT 32.3.1, copa de paret biconvexa de llavi exvasat i arrodonit amb decoració a la part superior corresponent un petit cargolet i fa una petita motllura. A la cara interna hi podem observar un petit solc molt marcat, la cara externa està decorada a rodet bidireccional separat per un petit fris llis emmarcat per dues motllures. De pasta ataronjada amb un desgreixant fi però visible, el vernís és vermellós i brillant, es troba ben conservat tot i que en algunes parts s'ha perdut parcialment (làm. 5, 1).
- Base similar a SIG-IT 26.1, copa que conserva part de la paret carenada amb un canvi angulós molt marcat per una motllura externa, a la cara interior no hi ha cap solc ni marca. El peu és de secció més o menys circular i fa dues motllures a la cara externa. La pasta clara i ataronjada i el desgreixant visible. Pel que fa a el vernís és vermell clar tot i haver perdut la seva brillantor, es conserva millor a la cara interna que a la cara externa on s'ha perdut gairebé en la seva totalitat (làm. 5, 2).
- Vora similar Dr.15 a1, plat de vora vertical arrodonida caiguda cap a l'interior, paret també vertical amb un canvi direccional molt marcat per un ressalt intern convex. La part exterior és totalment llisa amb dues motllures que emmarquen un fris també convex. La pasta és ataronjada amb el desgreixant fi i fàcilment identificable. El vernís vermellós i es troba en bones condicions, conserva part de la seva brillantor original però està perdut a les parts més sensible per l'ús (làm. 5, 3).

A partir de l'estudi detallat del materials d'aquestes dos UE, de proporcions desiguals però considerant que arqueològicament es tracta de dues unitats que serien el mateix només separades en el moment d'excavació per distingir la part

sota paviment o no podríem determinar el seu *post quem* al 15 aC i l'*ante quem* entre el 30-60 dC

5. Conclusions

Per concloure el treball s'interrelacionarà l'especificat de la *terra sigillata* itàlica i sud-gàl·lica amb els materials procedents de l'espai suburbà d'Empúries.

Com hem pogut observar la *terra sigillata* recull el testimoni de les produccions de vernís negre, a més a més va tenir un paper destacat al llarg dels segles governant la mediterrània. Amb tipus, formes i cronologies molt diverses esdevenir va convertir en un símbol d'estatus i de la romanitat, era la imitació de la classe popular de les vaixelles de plata.

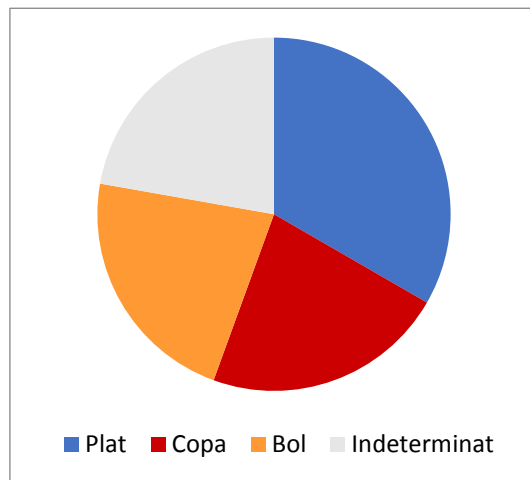
Cal tenir present el seu naixement és atzarós fruit d'un error casual que va causar furor i molt d'èxit, que creixia al mateix ritme que Roma estenia els seus dominis arreu. L'acceptació i demanda per part del mercat fou notable i sempre en constant creixement que li portarà a traspasar les fronteres de l'imperi romà.

No hem d'oblidar que es tracta d'un producte seriat i fet amb motlles que va comportar innovacions en el camp tècnic i tecnològic amb la creació d'un nou tipus de forns, pastes, envernissats, decoracions i temperatures de cocció. On s'ha contraposat la visió tradicional a les noves dades proporcionades per l'arqueologia experimental.

Una vegada apuntats aquests aspectes cal fer especial esment a Empúries, les excavacions del 2010 van posar en relleu l'existència d'un gran edifici de certes dimensions amb una certa continuïtat temporal per l'existència les reformes i la documentació d'estructures prèvies, d'un caire similar, al mateix indret (UE 305).

Percentualment en el total del conjunt la producció itàlica i sud-gàl·lica es troben a la par, és partir de la pasta, vernís i formes que podem aproximar una cronologia. Les peces de *sigillata* itàlica utilitzen pastes ataronjades i vernissos ataronjats o ocres indicatius de l'època d'or, brillants i adherents, ben conservats.

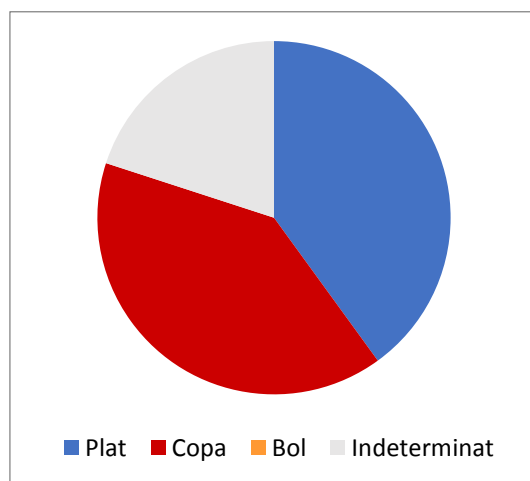
A les formes observem un lleuger domini de plats amb un percentatge del 33%, majoritàriament són 18, també hi ha un parell de 20 i una 4. Pel que fa a les copes ocupen un 22% on i trobem formes de la 32, 33 i una 23. Referent als bols se n'ha documentat un total de quatre, tres d'aquestes d'elles corresponen a la forma 17, l'altra peça correspon a la SIG-IT 36.

De *sigilla* se n'ha documentat un, corresponent a una SIG-IT 18 (lám.2, 8) on es pot llegir *SEXTUS ANNIUS*, dins un cartutx rectangular que amb l'ajuda d'Oxè (1968) hem pogut determinar que es tracta d'una peça d'origen aretí del taller d'aquest senyor actiu entre 20 aC i el 10 dC.

A la *sigillata* sud-gàl·lica, observem el domini absolut dels productes de la Graufesenque com gran taller d'aquests productes que reben el mercat i circumscriurà la producció itàlica a la seva península. Utilitza pastes beige rosades i el desgreixant típic del taller amb restes de calcària. El vernís és granatós o d'un vermell corallí.

Si analitzem detalladament les formes, on plats i copes estan a la par. Si ens fixem en els plats el domini absolut és de la Drag.18 i la resta corresponen a una presigillata i una Drag.15. Dins de les copes de petites dimensions com la Drag.24/25, Drag.27, Ri9b, Ri8b i de majors dimensions tenim una vora de Drag. 29 i tres restes de Drag.37.

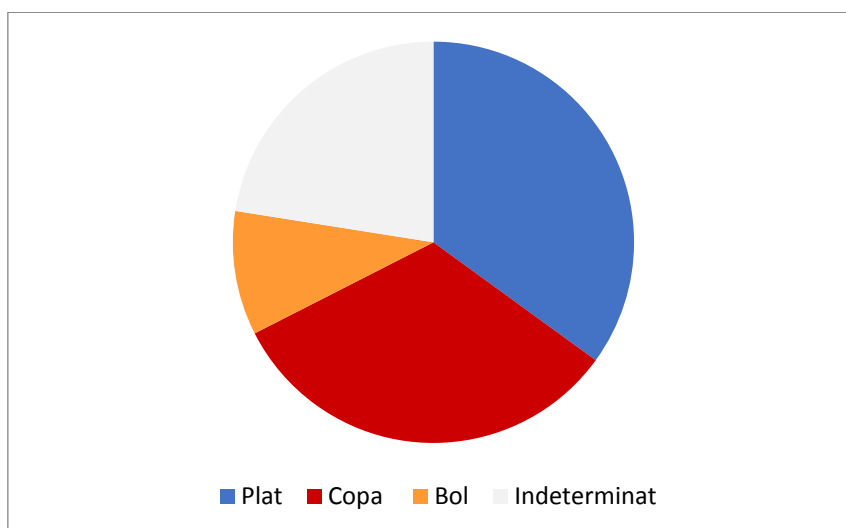

Les decoracions son un altre element de datació, observem d'una decoració acurada i fina en les peces decorades de les UEE 216 i 217, que probablement podríem associar a la fase inicial-mitjana del taller. Però tot això sembla canviar sobretot a la peça de lám.2, 6 on encara es manté una cert definició i qualitat que

s'acaba perdent en la peça làm.1, 7 que indica que alguna cosa ha canviat indicatiu potser de la fase final del taller.

Respecte a els *sigilla* se n'ha documentat dos fets sobre Drag.18. El primer ha resultat pràcticament il·legible (làm.4, 12), degut el seu estat de conservació, amb la següent lecturaN, en un cartutx rectangular de cantonades arrodonides. Tot i això podem dir a través de l'anàlisi de la pasta seria de la Graufesenque.

L'altre segell s'hi pot llegirTTIM, (làm.4, 13) a través de paral·lels documentats al jaciment de Port-la-Nautique i a la Graufesenque creiem que es podria tractar de l'artesà, SCOTTIM de la primera meitat del s.I dC.

Analitzant totes aquestes dades podem concloure que es tracta d'un conjunt amb un clar domini tipològic de formes de sud-gàl·lica (18), en contra de catorze d'itàliques. Si ho observem acuradament, veiem un clar domini de plats la gran majoria Drag.18 seguida en menor mesura per la SIG-IT18. A les copes observem un clar predomini de la Drag.27 i la Drag.37. Respecte a els bols són tots itàlics i la gran majoria corresponen a la forma 17.

Aquestes dades ens permeten realitzar una aproximació cronològica que caldrà acorar amb l'estudi sencer dels materials de cada estrat. Tot plegat ens permet determinar la construcció d'aquesta estructura al darrer terç del s.I aC, en consonància amb la puixança econòmica d'Empúries i la creació de la ciutat romana. Molt probablement aquesta estructura s'amortitzaria a finals del I dC, probablement relacionat amb l'abandó de la Neàpolis.

Tot i aquesta fi la *sigillata* sud-gàl·lica seguirà circulant per altres camins de circumscripció atlàntica en uns moments que els productes africans es faran amb el control del mediterrani i relegaran aquesta producció a altres espais.

6. Bibliografia

ADKINSON, A. (1914), A hoard of Samnian ware of Pompei, *Journal Roman Studies*, 4, 27-64.

BÉMONT, C., JACOB, J. (1968), *La Terre sigillée gallo-romaine : lieux de production du Haut Empire: implantations, produits, relations*, Paris (Documents d'Archéologie Française 6).

BÉMONT, C., VERNHET, A., BECK, F. (1987). *La Gruafesenque. Village de potiers gallo-romaines*, [Catàleg d'exposició], Tolouse.

BET, P., FENNET, A., MONTINERI, D. (1989), La typologie de la sigillée lisse de Lezoux, I-IIIème s., considérations générales et formes inédites. *Actes du Congrès de Lezoux 1989 Les productions ceramiques de Lezoux et du centre de la Gaule*, Lezoux, 37-54.

CLARIANA ROIG, J. F. (2015), *La Terra Sigillata alt-imperial de la vil·la romana de Torre Llauder: model de consum d'una comunitat privilegiada*, Tesis doctoral, Universitat Rovira i Virgili i Institut Català d'Arqueologia Clàssica, Tarragona.

CURLE, J. A. (1911), A roman frontier post its people, *The fort of Newstead in the parish of Melrose*, Glasgow.

DÉCHELETTE, J. (1904), *Les Vases ceramiques ornée de la Gaule romaine: narbonnaise, aquitaine et lyonnaise*, Paris.

DRAGENDORFF, H. (1894), *Des vasculis romanorum rubris, Capita selecta*, Tesis doctoral, Universitat de Bonn.

DRAGENDORFF, H. (1895), Terra Sigillata. Ein Beitrag zur Geschichte der gemischten und römischen Keramik, *Bonner fahrbücher*, 96, 18-155.

DRAGENDORFF, H. (1948), *Arretinische Reliefkeramic mit Bercheribung der Sammlung in Tübingen/ nach des Verfassers Tode ergänzt und herausgegeben von Carl Watzinger*, Reutlingen.

DURAND-LEFEVRE, M. (1946), Étude sur les vases de Montans du musée Saint-Raymond de Tolouse, *Galia*, 4, 137-194.

ETTLINGER, E., HEDINGER, B., HOFFMAN, B., KERNICK, P.M., PUCCI, G., ROTH-RUBI, K., SCHNEIDER, G., SCHNURBEIN, S. von, WELLS, C.M., i ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER, S., (1990), *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae*, Bonn.

FABRONI, A. (1841), *Degli antichi: vasi fittili aretini*, Arezzo.

FANLO, J., SORO, A., PÉREZ, F. (2011), Tecnología ceràmica experimental: cuestiones en torno a la construcció de cuencos de Terra Sigillata y las decantaciones de los engobes, *Estrat Crític*, 5-2, 225-231.

FERNANDEZ OCHA, C., MORILLO, A., ZAZALEJOS, M (ed.) (2015), *Manual de ceràmica romana II: cerámicas romanas de época altoimperial en Hispania. Importación i producción*, Alcalá de Henares.

FICHES, J., GUY, M., PONCIN, L. (1978), Un lot de vases sigillés des premières années du règne de Néron dans l'un des ports de Narbonne, *Archaeonautica*, 2, 185-219.

GAMURRINI, G. F. (1859), *Iscrizioni dei vasi fitilli aretini*, Roma.

GODINEAU, Ch. (1968), *La Cèramique aretine lisse. 6. Foullies de l'École Française de Rome a Bolserna (Poggio Mosconi 1962-1967)*, París (Mélanges d'archeologie et d'histoire Suppléments, IV).

HERMET, F. (1934), *La Graufesenque (Condatomago)*, París.

HOFFMAN, B. (1986), *La céramique sigillée*, París.

HAYES, J. W. (1972), *Late Roman Pottery. A Catalogue of Roman Fine Wares*, London.

HAYES, J. W. (1997), *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London.

- KNORR, R. (1929), *Terra Sigillata von Unterkirchberg-Viana, Germania*, 13 (1-2), 7-19.
- KNORR, R. (1952), *Terra-Sigillata- Gefässe des ersten Jahrhunderts mit Topfurnamen*, Stuttgart.
- LAVIZZARRI, M. P. (2004). La terra sigillée en Italie du nord a POBLONE, J., TALLOEN, P., BRULET, R., WAELKENS, M., (editors), *Early Italian Sigillata. The chronological framework and trade patterns*, Leuven, 263-269.
- LOESCHCKE, S. (1909), *Keriamische Funde in Haltern*, Bonn (Mittelungen der Altertumskommission für Westfalen 5).
- MADRID, M. (2005), *Estudi arqueològic i caracterització arqueomètrica de la Terra Sigillata de la ciutat de Baetulo (Badalona)*, Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- MARECHAL, R. (1988), *Les graffites de la Graufesenque*, París (Suppléments *Galia*, 47).
- MEZQUÍRIZ, M^a (1962), *Terra Sigillata Hispànica*, València.
- MONTESINO MARTÍNEZ, J. (2004), *Terra Sigillata: Antigüedades romanas. I*, Madrid.
- MORILLO, A. (2008), Producciones ceràmica militars en Hispania a BERNAL, D., RIBERA, A. (editors) *Céramicas hispanoromanes. Un estado de la cuestión*, Cadis, 275-293.
- NIETO, X., PUIG, A. M. (2001), *Excavacions arqueològiques a Cala Culip IV: la terra sigillata decorada de la Graufesenque*, Girona (Monografies del CASC, 3).
- NIETO, X. (ED.) (2005), *La difusió de la terra sigillata sud-gàl·lica al nord d'Hispania*, Barcelona (Monografies MAC-Barcelona, 6).
- OLCESE, G. (2004), Italian Terra Sigillata in Rome and the Rome area: production, distribution and laboratory analysis a POBLONE, J., TALLOEN, P., BRULET, R., WAELKENS, M., (editors), *Early Italian Sigillata. The chronological framework and trade patterns*, Leuven, 279-298.

- OSWALD, F., PRYCE, D. (1920), *An Introduction to the study of Terra Sigillata: Treated from a chronological standpoint*, London.
- OSWALD, F. (1931), *Index of figure-types on Terra Sigillata "Samnian ware"*, London.
- OSWALD, F. (1936), *Index des types-figurés sur céramique sigillée: descriptions de motifs de J. Déchelette*, Gonfaron.
- OXÉ, A. (1933), *Arretinische Reliefgefäße von Rhein*, Frankfurt (Materialen zur Römisch Germanischen Keramik, 5)
- OXÉ, A., COMFORT, H. (1968), *Corpus Vasorum Arretinorum*, Bonn.
- PATRUZO, F. (1996), *Aretina Vasa: la ceràmica aretina da mensa in età romana: arte, storia e tecnologia*, Monte San Savino.
- PASSELAC, M., VERNHET, A. (1993). Céramique sigillée sud-galoise a PY, M. (editor), *Dictionnaire des céramiques antiques en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languadoc, Ampurdan)*, Lattes, 569-580.
- PICON, M. (2002), Les modes de cuisson, les pâtes et les vernis de la Graufesenque a GENIN, M, VERNHET, A. (editors), *Céramiques de la Graufesenque et autres productions d'époque romaine. Nouvelle recherches. Homenages à Bettina Hoffman*, Montagnac, 139-163.
- PORTEN PALANGEN, F.P. (2004), *Katalog der punzenmotive in der arretinischen reliefkeramik*, Mainz.
- PUCCI, G. (1985), Terra sigillata itàlica, *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo*, Roma, 359-406.
- POLAK, M. (2000), *South Gaulish terra sigillata with potters stamps from Vechten*, Nijmegen.
- PY, M. (editor) (1993), *Dictionnaire des céramiques antiques en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languadoc, Ampurdan)*. Lattara, 6. Lattes.
- ROCA ROUMENS, M. (2005), Terra Sigillata Itàlica a ROCA ROUMENS, M., FERNANDEZ GARCIA, M. I. (editores), *Introducción al estudio de la cèrmica romana: una breve guia de refèrencià*, Màlaga, 83-111.

ROCA ROUMENS, M. (2005b), Terra Sigillata Sudgálica a ROCA ROUMENS, M., FERNANDEZ GARCIA, M. I. (editors), *Introducción al estudio de la cèrmica romana: una breve guia de refèrencia*, Màlaga, 111-137.

RODRÍGUEZ, F., JEREZ, J. M. (1995), Terra *sigillata* itàlica-padana procedente de la villa romana de Torre Águila, *Revista de Estudios Extremeños*, 2, 345-362.

SANTAMARÍA, P., TREMOLEDA, J. (2010), *Informe de les prospeccions arqueològiques a la zona on s'ubica l'edifici de recepció de visitants d'Empúries, Sector sud d'entrada al conjunt arqueològic Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries*. Direcció general del patrimoni.

SHAAD, D. (DIR.) (2007), *La Graufesenque: Condatomagos, une agglomérations de confluent en territoire rurène. II aC – III dC*, Pessac.

SHAAD, D. (DIR.) (2007b), *La Graufesenque (Millau, Aveyron)*, Pessac.

SORRICELLI, G. (2004), La produzione di terra sigillata in Campania. *Early Italian Sigillata. The chronological framework and trade patterns* a POBLONE, J., TALLOEN, P., BRULET, R., WAELKENS, M., (editors), Leuven, 299-307.

STANFIELD, J. SIMPSON, G. (1958), *Central Gaulish Potters*, London.

STENICO, A. (1955), *Il riordinamento del Museo di Arezzo*, Arezzo.

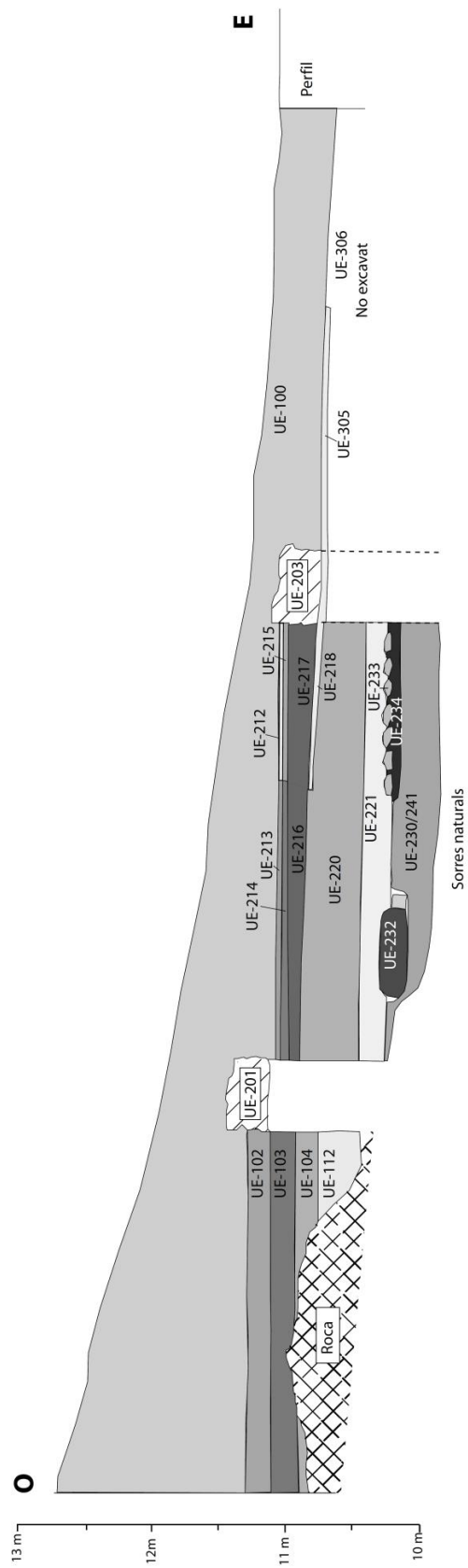
VIVIANI, U. (1921), *I Vasi aretini: I fittili figurati della fornace di Marco Perennio*, Arezzo (Collana di pubblicazioni storiche e letterarie aretine).

VERNHET, A. (1979), *La Graufesenque, atelier de ceràmiques gallo-romain*, Musée municipal, Millau.

VERNHET, A. (1991) *Les ateliers de ceràmiques gallo-romaines de la Graufesenque (Millau-Aveyron)*, [Càtaleg d'exposició], Menton

Planimetria

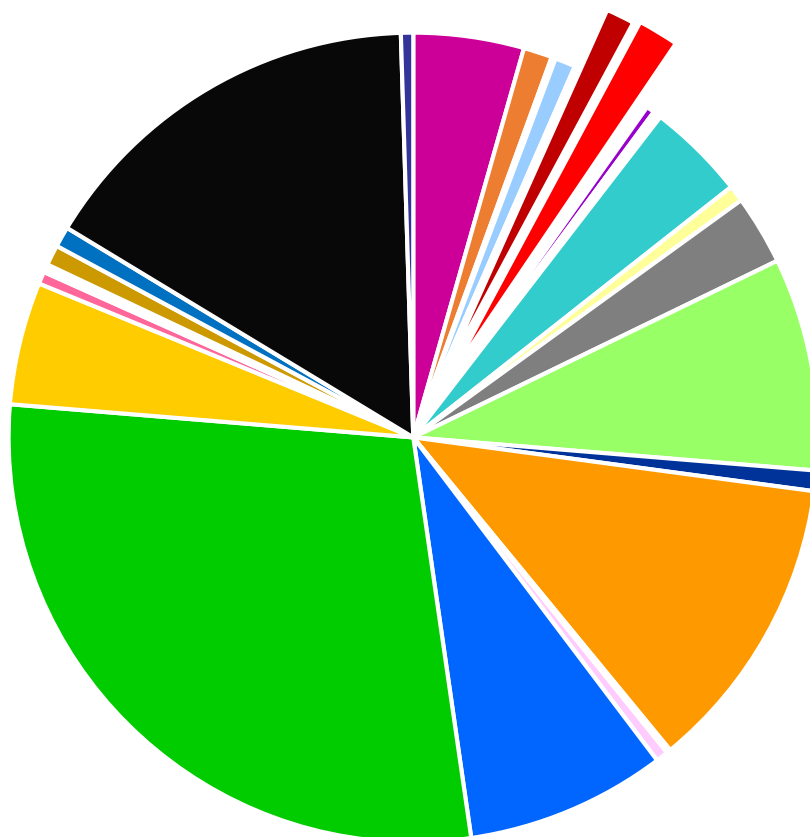
Secció Oest- Est (A-A')

Secció Oest-Est (B-B')

Annexos

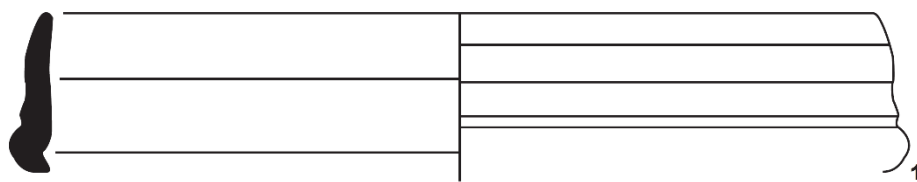
UE 213

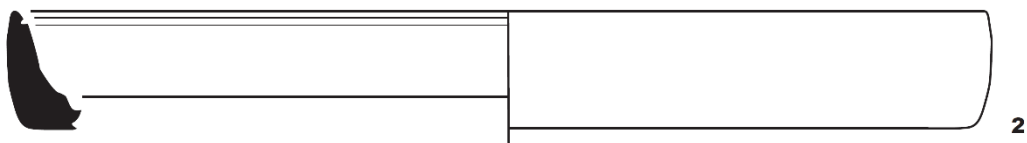
■ Campaniana A	■ Campaniana B
■ Vernís negre indeterminat	■ C.Itàlica de cuina
■ TSI de vernís negre	■ TSI
■ TSG	■ TS Africana (D)
■ TS Africana (B)	■ C.Africana de cuina
■ Ungüentaris	■ Lànties
■ Comuna Ibèrica	■ C.Ibèrica pintada (pintura blanca)
■ C. Costa Catalana	■ Comuna Oxidada
■ C.grisa comuna	■ C.cuina a torn
■ Àmfores Egeu	■ Àmfores Púnica
■ Àmfores Ibèriques	■ Àmfores Itàliques
■ Àmfores Tarraconesa	■ Àmfores sud-hispaniques
■ Pedra Pomez	■ Obj. Bronze
■ Obj. Ferro	■ Pintura mural
■ Macrofauna terrestre	■ Fauna malacologica

Gràfica de la composició material de la UE 213

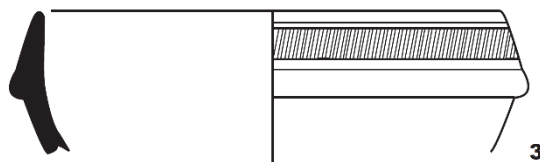
Làmina I
UE 213

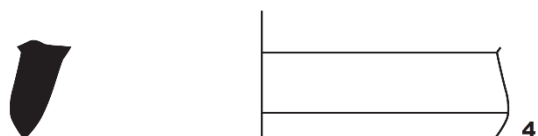
10-SU-28-D1-213-26

10-SU-28-D1-213-25

10-SU-28-D1-213-20

10-SU-28-D1-213-21

10-SU-28-D1-213-22

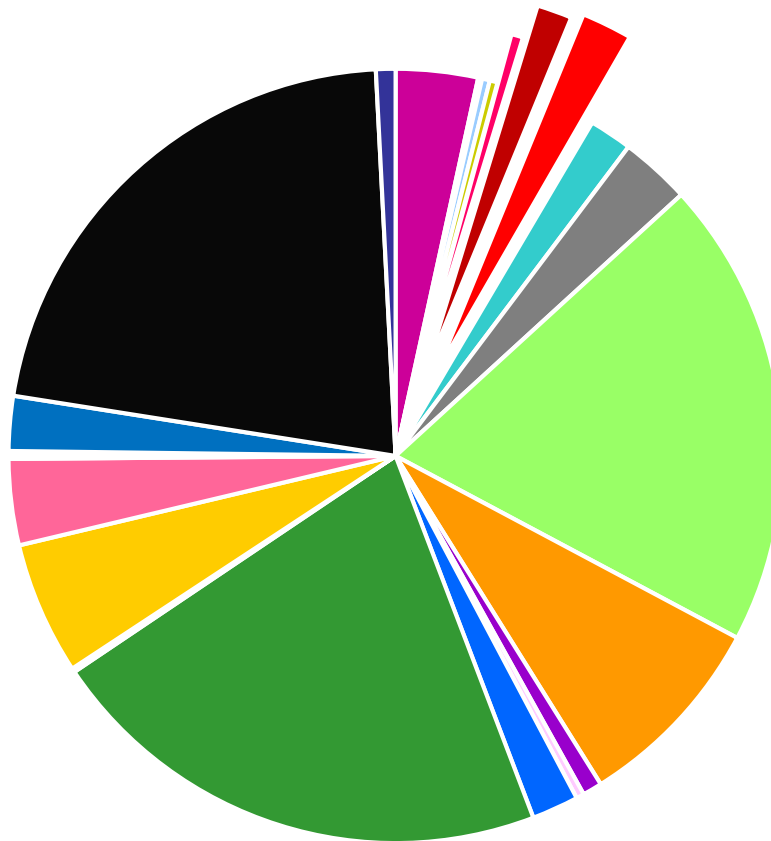
10-SU-28-D1-213-23

10-SU-28-D1-213-24

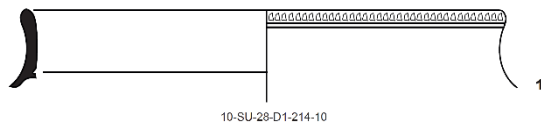
UE 214

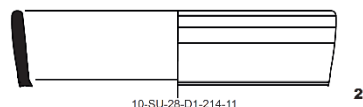
Gràfica de la composició material de la UE 214

Làmina. II

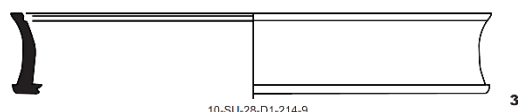
UE 214

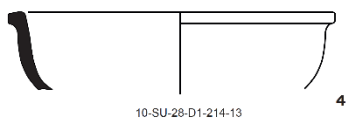
10-SU-28-D1-214-10

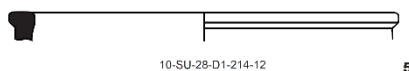
10-SU-28-D1-214-11

10-SU-28-D1-214-9

10-SU-28-D1-214-13

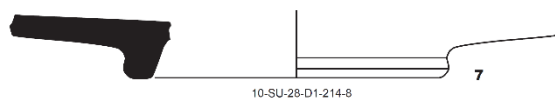

10-SU-28-D1-214-12

10-SU-28-D1-214-16

6

10-SU-28-D1-214-8

10-SU-28-D1-214-17

8

10-SU-28-D1-215-14

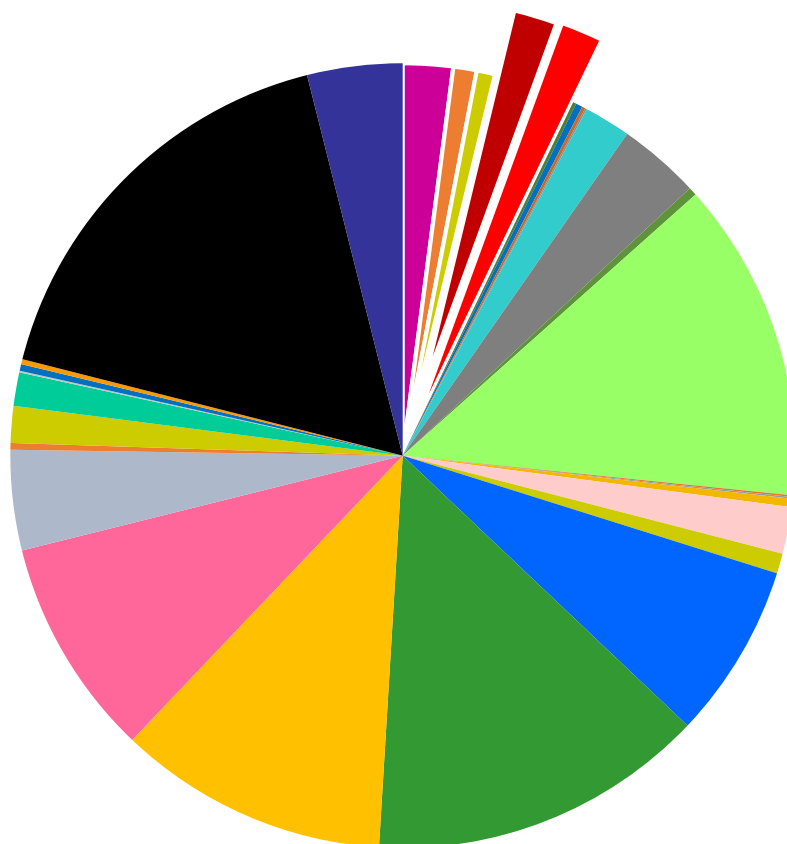

10-SU-28-D1-214-15

10

UE 216

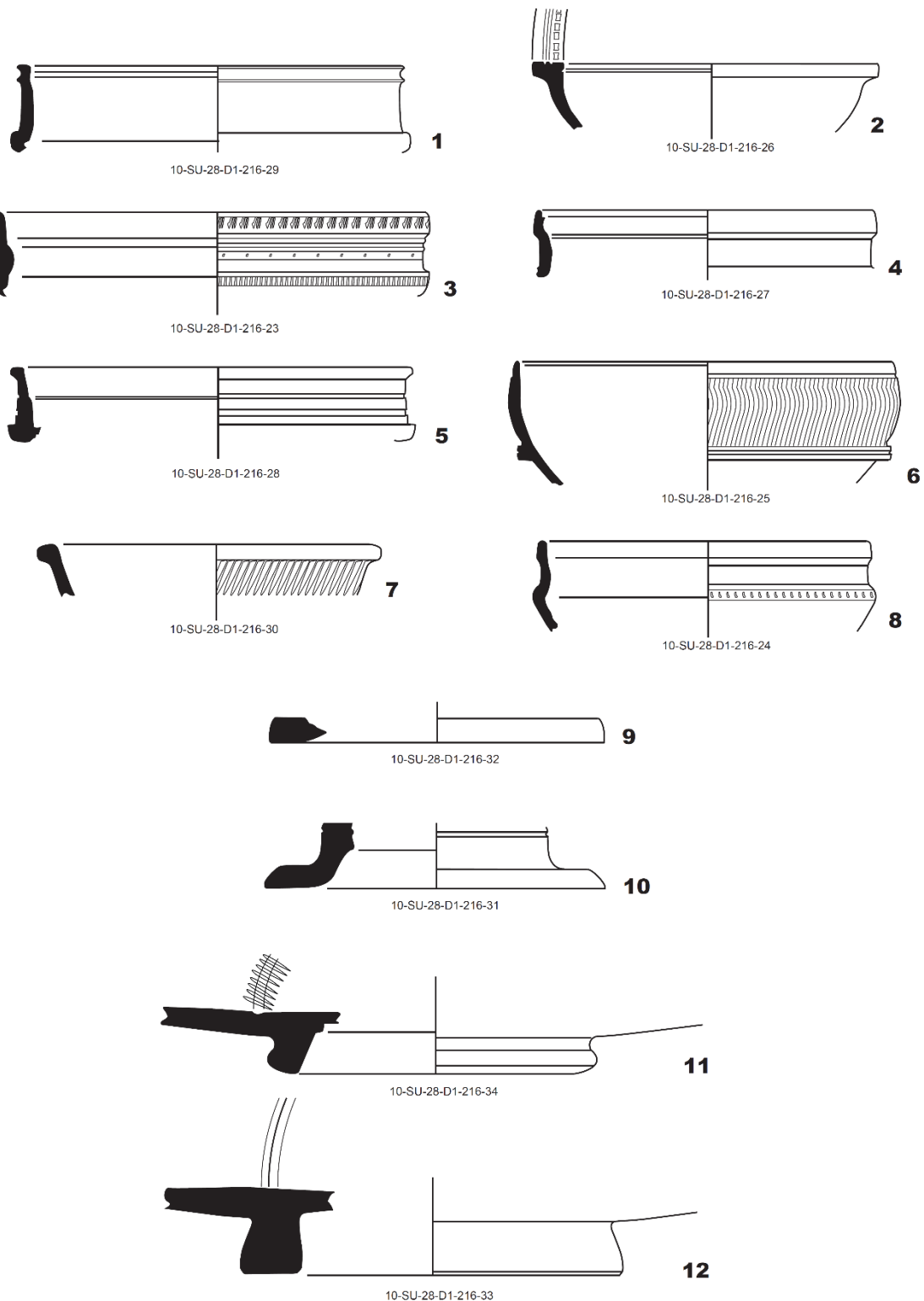

■ Campaniana A	■ Campaniana B
■ Plats amb vernís roig intern pompeïà	■ TSG
■ TSG	■ C.Parets fines
■ Ungüentaris	■ Llànties
■ Cèramiga groller	■ Comuna Ibèrica
■ C.Costa Catalana	■ C. Engalba blana
■ Comuna Oxidada	■ C. Grisa comuna
■ C.Cuina a torn	■ Àmfores gregues de l'Egeu
■ Àmfores púniques	■ Àmfores púniques ebussitanes
■ Àmfores ibèriques	■ Àmfores itàliques
■ Àmfores Tarraconeses	■ Àmfores sud-hispàniques
■ Àmfores ind.	■ Morters i recipients de pedra
■ Obj. Ferro	■ Èscoria
■ Vidre romà	■ Pintura mural
■ Morter constructiu	■ Macrofauna terrestre
■ Fauna malacològica	

Gràfica de la composició material de la UE 216

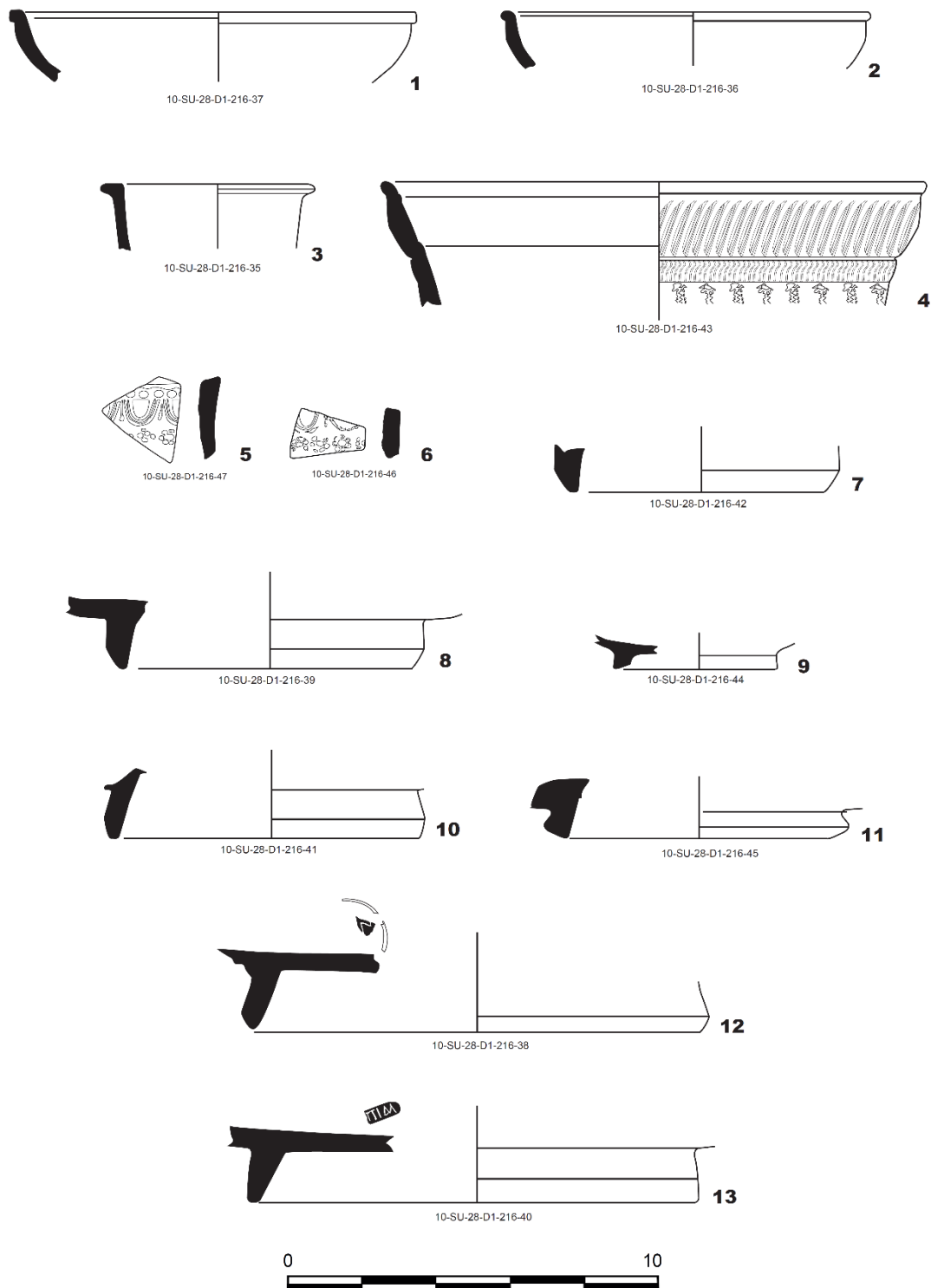
Làmina. III

UE 216 -TSI

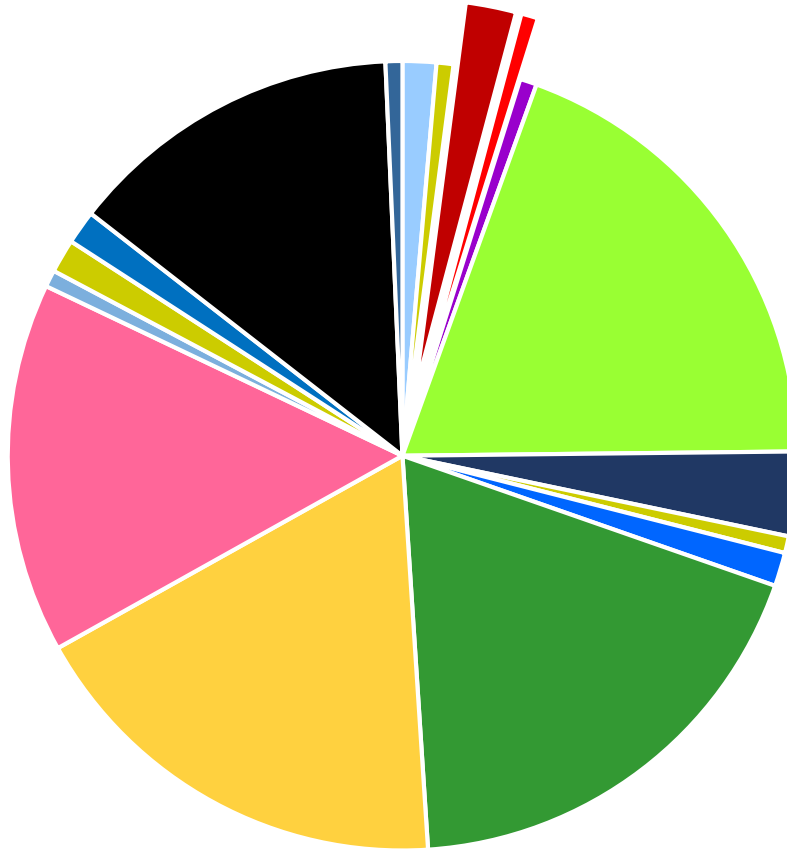

Làmina. IV

UE 216- TSG

UE 217

■ C.Itàlica de cuina	■ Plats amb vernís roig intern pompejà
■ TSI	■ TSG
■ C.Africana de cuina	■ Comuna Oxidada
■ C. Grisa comuna	■ Àmfores púniques ebusitanes
■ Àmfores Iberiques	■ Àmfores itàliques
■ Àmfores tarraconeses	■ Àmfores sud-hispaniques
■ Pondus	■ Obj. Ferro
■ Pintura mural	■ Macrofauna terrestre
■ Fauna malacològica	

Gràfica de la composició material de la UE 217

